

अध्याय : १ (एक)

परिचय

१.१ अध्ययनको पृष्ठभूमी :

स्वास्थ्य नै धन हो भन्ने भनाई परापूर्वकाल देखि नै चली आएको पाईन्छ । हरेक समुदायको मानिसहरुले स्वास्थ्यलाई धन र संस्कृतिको रुपमा लिएर विश्वमा नै क्रमशः परिवर्तन आउँदा नयाँ धारणाको विकास भएको देखिन्छ । व्यक्ति देखि विश्व समुदायसम्मको सामाजिक उद्देश्यको रुपमा स्वास्थ्यलाई लिन थालियो । स्वास्थ्य भनेको सबैका लागि प्राथमिक र आधारभूत आवश्यकता हुन् । Who ले Health for All भन्ने नाराका साथ स्वास्थ्य व्यक्तिको अर्थात स्वास्थ्य जिवनको महत्व दर्शाएको पाईन्छ । संसारका सबै व्यक्तिका लागि स्वास्थ्य प्राथमिक र आधारभूत आवश्यकता हो । एउटा व्यक्तिले मात्र समुदायमा स्वास्थ्य वातावरण सृजना गर्न गाह्रो हुन्छ । त्यसका लागि समुदायका सबै मानिसहरुको एउटा सहभागिताको आवश्यकता पर्दछ । स्वास्थ्यलाई अस्वस्थकर खाना, आवास, आधारभूत सरसफाई, स्वस्थकर जीवनयापन, वातावरणीय ह्यासबाट सुरक्षा र सरुवा रोगले प्रभाव पारिरहेको हुन्छ ।

वास्तवमै भन्नु पर्दा विश्व आज २१ औं शताब्दीमा पनि विश्वकै ठूलो महादेश एसिया वातावरणीय स्वास्थ्य समस्याको दृष्टिकोणले सबैभन्दा ग्रसित महादेश हो । जनसंख्याको हिसावले पनि प्रमुख १० वटा देशहरु यसै महादेश भित्र पर्दछन् । यस अन्तर्गतको दक्षिण एसियाली क्षेत्र अझ बढी मात्रामा स्वास्थ्यका विभिन्न समस्याबाट ग्रसित छन् । हाम्रो जस्तो विकासोन्मुख देशमा यी समस्याबाट मुक्त हुने त कुरै भएन । यहाँका मानिसहरुमा विभिन्न किसिमका स्वास्थ्य सम्बन्धी समस्याहरुले ग्रस्त पारेको पाईन्छ ।

मानव जिवनमा बाँच्नका लागि अति आवशकीय चिज पानी हो । पानी पिउँनका लागि मात्र नभएर दैनिक जिवनयापनको लागि घरायसी कामकाजदेखि लिएर व्यक्तिगत सरसफाई, विद्यालय, विभिन्न कार्यालयहरुमा समेत विभिन्न कामको लागि उपयोगी हुने भएकोले पानीको आपूर्ति प्रशस्त सफा र शुद्ध हुनु नितान्त आवश्यक छ । पिउने पानी शुद्ध नभएको खण्डमा विभिन्न ठाउँमा बढी जसो जनसंख्यालाई विभिन्न सरुवा रोग, भौँडापाखाला, आउँ, जुका, टाइफाइड जस्ता संक्रामण गर्ने गरेको पाईन्छ । तसर्थ विद्यालय जस्तो साभा घर जहाँ, विभिन्न समुदायका विद्यार्थीहरु ज्ञान हासिल गर्न आउँछन् । यस्तो पवित्र ठाउँमा समेत सुरक्षित खानेपानीको वितरण पर्याप्त हुन नसकेको स्थिति अझै सर्वविदितै छ । World Vision (२०११) को एक तथ्याङ्क अनुसार ७६.८ प्रतिशत विद्यालयहरुमा मात्र पानी उपलब्ध छ भने उपलब्ध पानी कतिपय विद्यालयहरुमा प्रयाप्त छैन । MOE, NRCS, UNICEF, World Vision जस्ता संस्थाहरुले पनि विद्यालयमा खानेपानीको अवस्था सम्बन्धमा अध्ययन अनुसन्धान गरी खानेपानीको अवस्थालाई उकास्न पहल गरेको पाईन्छ ।

तर पनि अवस्था सुदृढ हुन नसकेको अवस्था छ । त्यस्तै World Vision को एक तथ्याङ्क अनुसार प्रत्येक ३० सेकेण्डमा एक बच्चाको पखालाको कारण मृत्यु हुने गर्दछ । जुन राम्रोसंग हात सफा नगर्नाको कारणले हो । त्यस्तै विद्यालयमा ५०% विद्यार्थीहरु जुकाको संक्रमणबाट संक्रमित छन् ।

नेपाल भौगोलिक विविधताले भरिपूर्ण देश हो । पूर्व मेची देखि महाकालीसम्म कही भाग हिमाली क्षेत्र, कही पहाडी र कुनै तराई क्षेत्र पर्दछ । जस मध्ये सुनसरी जिल्ला पनि तराई प्रदेश अन्तर्गत नै पर्दछ । समुद्र सतह देखि नजिक भएको कारण तराईमा जमिनमुनीको पानी निकाल्न सजिलै सकिन्छ । तर यस्तो पानी स्वास्थ्यको लागि हानी रहित छ, भनेर भन्न सकिन्न । त्यस्तै यस जिल्लामा पानी सहजै प्राप्त गर्न सकिने भएता पनि यहाँको जनसंख्या मध्ये ७७.५% जनसंख्यामा मात्रै पानीको आपूर्ति भएको तथ्य DWSS को तथ्याङ्कले देखाएको छ ।

DWSS (2010) को एक प्रतिवेदन अनुसार नेपालमा ८०.४% जनताले मात्र पिउने देखि लिएर विभिन्न कामकाजको लागि पानीको उपभोग गर्न पाएका छन् भने १९.६ प्रतिशत जनताहरु पानीको आपूर्तिबाट ओभेलमा पारेका छन् । त्यस्तै नेपालको ५ विकास क्षेत्रमा पनि पिउने पानीको आपूर्ति समान रुपमा भएको पाईदैन । जसमा पश्चिमाञ्चल विकास क्षेत्रमा पनि पिउने पानीको आपूर्ति समान रुपमा भएको पाईदैन । जसमा पश्चिमाञ्चल विकास क्षेत्रमा पिउने पानीको आपूर्ति सबैभन्दा बढी ८४.६ प्रतिशत रहेको छ, भने सबैभन्दा कम मध्यपश्चिमाञ्चल विकास क्षेत्रमा ७६.३ प्रतिशत रहेको पाईएको छ । पानीको आपूर्ति र सरसफाई सम्बन्धी योजनाबद्ध र प्रणालीबद्ध विकास प्रथम पञ्चवर्षिय योजना १९५६ देखि १९६१ बाट शुरु भएको हो । त्यसैबेला देखि यसलाई राज्यले प्रमुख प्राथमिकताको क्षेत्रको रुपमा राख्दै आएको छ । शहस्राब्दी विकास लक्ष्य (MDGS) अन्तर्गत रहेको सुरक्षित पिउने पानी तथा सरसफाई सम्बन्धमा लक्ष्य पूरा गर्न सरकारको ध्यानकर्षण बढेको पाईएको छ ।

त्यस्तै देश भरीमा विभिन्न विद्यालयहरुमा SHEPP कार्यक्रम लागु भएको छ । जसमा सुनसरी जिल्ला, मोरङ जिल्लामा रहेका १० वटा विद्यालयहरुमा पनि Pilot Project को रुपमा यस कार्यक्रम लागु गरेको थियो । जसमा सुनसरी जिल्लाको साम्यक प्रा.वि. धरान, सिंहदेवी प्रा.विद्यालय, इटहरी, ज्ञानोदय नि.मा.विद्यालय, खनार, नविन शिक्षा नि.मा.विद्यालय, दुहवी, पब्लिक उ.मा.विद्यालय, धरान, कचना महादेव मा. विद्यालय, इटहरी गरी ६ वटा विद्यालयहरुमा SEPP अन्तर्गत Pilot Project लागु भएको थियो । उक्त कार्यक्रममा विद्यालयको वातावरणीय स्थिति, ट्वाइलेट, कक्षाकोठाको स्थिति लगायत ट्वाइलेटमा पानीको अवस्था देखि लिएर शिक्षक विद्यार्थी कर्मचारीको व्यक्तिगत सरसफाईको साथै विद्यालयमा पिउने पानीको उपलब्धताको सम्बन्धमा पनि अध्ययन गरिएको थियो । जुन अध्ययन अनुसार ती ६ वटै विद्यालयमा आवश्यक पर्ने पानी प्रशस्त नै पाईएको थियो ।

स्वास्थ्य विना जिवनको परिकल्पना समेत गर्न सकिने स्थिति छैन । “स्वास्थ्य नै धन हो ।” भने धारणालाई व्यावहारिक रूप दिई व्यवहारमा रूपान्तरण गर्न आवश्यक छ । रोग लागेपछि, मानिसको आर्थिक, शारीरिक, मानसिक, सामाजिक लगायत अपूर्णीय क्षति हुने हुँदा रोग लाग्नु भन्दा रोग लाग्न नदिनु नै सर्वोत्तम उपाय हो । व्यक्तिले स्वास्थ्य रूपमा जिउन पाउनु उसको नैसर्गिक अधिकार हो । व्यक्तिको अस्वस्थाको कारणले गर्दा आफ्ना व्यक्तिगत दैनिक आवश्यकताहरू लगायत विभिन्न समस्याहरू समाधान गर्न व्यक्तिको स्वास्थ्य सम्बन्धी ज्ञान, सीप तथा धारणामा परिवर्तन ल्याउन आवश्यक हुन जान्छ । जसको सही प्रयोजनमा व्यक्तिहरूलाई उत्प्रेरित गर्न र स्वास्थ्य सम्बन्धी व्यवहारमा सकारात्मक परिवर्तन ल्याउन अध्ययन अनुसन्धानको महत्वपूर्ण भूमिका रहन्छ । यस्तो अध्ययन अनुसन्धानले केही हदसम्म भएता पनि जनचेतनामूलक छ, भन्ने आशा छ र यो अध्ययन पनि यसको एक अंश हो । हाम्रो जस्तो भौगोलिक विकटता, राजनैतिक अस्थिरता, अशिक्षा, सामाजिक तथा सांस्कृतिक कुसंस्कार, लैङ्गिक विभेद, जातिय विभेद र आन्तरिक द्वन्दले जकडिएको समाजमा आधारभूत प्राथमिक स्वास्थ्य सेवाहरू पुग्न नसकिरहेको परिपेक्ष्यमा समुदायमा मानिसहरू स्वास्थ्य सम्बन्धी ज्ञान, धारणा, व्यवहार परिवर्तन ल्याउने उद्देश्यले अध्ययन अवलोकन गरी वास्तविक स्वास्थ्य आवश्यकता (Real Health Need) पत्ता लगाई प्रत्यक्ष जनसहभागितामा विभिन्न स्वास्थ्य व्यवहार परिवर्तन गर्न आवश्यक छ । तसर्थ विद्यालय जस्तो महत्वपूर्ण सामाजिक संस्थामा पानीको आपूर्ति लगायत पिउने पानीको अवस्था के कस्तो छ, भनेर अध्ययन अनुसन्धान गर्नु सान्दर्भिक छ ।

१.२ समस्याको कथन :

सुरक्षित पिउने पानीको आपूर्ति प्राथमिक र आधारभूत आवश्यकता अन्तर्गत पर्दछ । अहिलेको २१ औं शताब्दीसम्ममा पनि नेपाली जनताहरू स्वच्छ, पिउने पानीको सुविधाबाट बञ्चित हुनु परेको अवस्था छ । विश्वमै एक गरीव राष्ट्रको रूपमा चिनिने नेपाल विभिन्न किसिमका प्राकृतिक स्रोत साधन तथा सम्पदाको धनी देश भनेर चिनिन्छ । त्यस्तै जलस्रोतको हिसाबले त भन्ने विश्वकै दोस्रो धनी राष्ट्रको रूपमा पर्न आउँछ । तर विभिन्न किसिमका समस्याहरू जस्तै : स्रोत र साधनको असमान वितरण, तालिम प्राप्त दक्ष जनशक्ति तथा प्राविधिकको कमी, देशको कमजोर आर्थिक अवस्था लगायत राजनैतिक अस्थिरताको कारण जनसमुदाय समक्ष शुद्ध पिउने पानी पुगेको अवस्था छैन । मानिसहरूले दैनिक कामकाजको लागि आफूलाई आवश्यक पर्ने पानी प्रशस्त मात्रामा उपभोग गर्न पाएका छैनन् भने शुद्ध पानी समेत पिउन पाएका छैनन् । वर्तमान समयमा नेपालको विकासको लागि स्वच्छ र सफा पिउने पानीको साथै वातावरणीय सरसफाई प्रमुख मुद्दाको रूपमा पाइएको छ । पानी एकदमै आवश्यक पर्ने हुनाले विद्यालय जस्तो महत्वपूर्ण स्थान जहाँ धेरै भन्दा धेरै विद्यार्थीहरू विभिन्न समुदायबाट पठनपाठनको लागि आउने गर्दछ । ती विद्यार्थीहरूले पनि स्वच्छ र सफा अथवा आफ्नो स्वास्थ्यलाई असर नपुऱ्याउने किसिमको पानी उपभोग गर्न पाउनु पर्दछ । तबमात्र उनीहरू स्वस्थ भई सही ज्ञान आर्जन गर्न सक्षम हुन्छन् । साथै आफूले पाएको

ज्ञान आफ्नो परिवार, समाजमा पुऱ्याउन सफल हुन्छन् । त्यसैले घर विभिन्न ठाउँ लगायत विद्यालय जस्तो साभ्ना घरमा पनि स्वच्छ र सफा पिउने पानीको आपूर्तिमा वृद्धि गर्नु पर्दछ ।

तसर्थ नेपालमा रहेका कतिपय विद्यालयहरूमा पनि विभिन्न कामकाज देखि लिएर पिउनको लागि समेत प्रशस्त मात्रामा पानी उपलब्ध हुन नसकेको अवस्था अझै पनि छ । जसमा सामुदायिक विद्यालयमा त भन्ने सुरक्षित पिउने पानीको अवस्था एकदमै नाजुक पाईन्छ । तसर्थ अहिलेको परिवेशमा खानेपानीको अवस्था कस्तो छ ? खानेपानीको प्रयोगले ती विद्यालयमा कर्मचारी र विद्यार्थीको स्वास्थ्यमा के कस्तो प्रभाव पारेको छ ? भनी सुनसरी जिल्ला ईटहरी उपमहानगरपालिकामा वार्ड नं. १४ र १५ रहेको श्री सरस्वती आधारभूत विद्यालय र श्री सार्वजनिक आधारभूत विद्यालयमा खानेपानीको प्रयोग र स्वास्थ्यमा असर सम्बन्धमा गरिएको अध्ययनबाट विभिन्न जानकारीहरू प्राप्त भएका छन् । दुवै विद्यालयमा खानेपानी प्रशस्तमात्राम उपलब्ध भएतापनि शुद्धिकरण गर्ने तरिका नअपनाईकन प्रयोग गर्ने गरेकोले स्वास्थ्यमा समस्या उत्पन्न हुन सक्ने पाईएको छ । त्यस्तै सार्वजनिक आधारभूत विद्यालयका उत्तरदाताहरू मध्ये ८२ प्रतिशतले फोहोरमैला र प्रदुषित पानीबाट सर्ने रोगहरूवारे जानकारी भएको र १८ प्रतिशतले फोहोरमैला र प्रदुषित पानीबाट सर्ने रोगवारे जानकारी नभएको साथै श्री सरस्वती आधारभूत विद्यालयका उत्तरदाताहरूमध्ये ७२ प्रतिशतलाई जानकारी भएको थियो । श्री सार्वजनिक आधारभूत विद्यालयको ७३ प्रतिशतले फोहोरमैला र प्रदुषित पानीबाट आउ, भ्नाडापखाला ९ प्रतिशतलाई अमलपित्त र १८ प्रतिशतलाई अन्य रोग सर्ने कुरा बताए भने श्री सरस्वती आधारभूत विद्यालयका उत्तरदाताहरू मध्ये ८४ प्रतिशतले फोहोरमैला र प्रदुषित पानीबाट आउ, भ्नाडापखाला, १२ प्रतिशत अपलपित्त र ४ प्रतिशतलाई अन्य रोग सछ्छ भनी बताए । श्री सार्वजनिक आधारभूत विद्यालयका ९१ प्रतिशतले पानी प्रदुषण हुने कारण थाहा छ भन्ने गरेको र ९ प्रतिशतले थाहा छैन भन्नुको साथै श्री सरस्वती आधारभूत विद्यालयका ५० जना उत्तरदाताहरू मध्ये ९६ प्रतिशतले पानी प्रदुषण हुने कारण थाहा छ भन्ने गरेको र ४ प्रतिशत उत्तरदातालाई थाहा नभएको पाइयो ।

१.३ अध्ययनको उद्देश्य :

यस अध्ययनका उद्देश्यहरू निम्नानुसार छन् :

क) समुदायिक आधारभूत विद्यालयमा पिउने पानीको अवस्था पत्ता लगाउन ।

ख) विद्यालयमा खानेपानीको प्रयोगको अवस्था पत्ता लगाउन ।

ग) विद्यालयका शिक्षक, कर्मचारीहरू र विद्यार्थीहरूको स्वास्थ्यमा पार्न सक्ने असर पत्ता लगाउन ।

१.४ अनुसन्धान प्रश्न :

कुनै पनि अनुसन्धान गर्नको लागि उद्देश्य माथि केन्द्रित रहेर विभिन्न किसिमको अनुसन्धान प्रश्नको निर्माण गरिन्छ । त्यस्तै इटहरी उपमहानगरपालिकाको सामुदायिक विद्यालयमा खानेपानीको अवस्था शीर्षकमा अध्ययन गर्नको लागि निम्न लिखित अनुसन्धान प्रश्न निर्माण गरिएको छ ।

क) के विद्यालयमा पर्याप्त मात्रामा सुरक्षित खानेपानी उपलब्ध छ ?

ख) के विद्यालयहरूमा खानेपानी शुद्धीकरण गरेर प्रयोग गर्ने गर्छन् ?

ग) के खानेपानीको प्रयोगले शिक्षक, कर्मचारी तथा विद्यार्थीहरूको स्वास्थ्यमा सकारात्मक प्रभाव पारेको छ ?

१.५ अध्ययनको महत्व :

मानिसहरूको सामाजिक, आर्थिक, पारिवारिक, धार्मिक, शैक्षिक अवस्था र व्यवहारसंग प्रत्यक्ष सम्पर्क रहेको हुन्छ । कुनै एक पक्षमा विचलन आएमा अन्य पक्षमा प्रभाव पर्न जान्छ । तसर्थ पानीलाई मानव जिवनमा अति महत्वपूर्ण आधारभूत आवश्यकताको रूपमा चिनिन्छ । विद्यालय जस्तो महत्वपूर्ण ठाउँमा त कुनै पानीको आपूर्ति पर्याप्त र स्वच्छ तथा सफा हुनु आवश्यक छ । त्यसैले सुनसरी जिल्ला इटहरी उपमहानगरपालिकामा रहेको श्री सरस्वती आधारभूत विद्यालय र श्री सार्वजनिक आधारभूत विद्यालयमा के कस्ता संरचना विद्यमान छन् ? वातावरणीय संरचना कस्तो छ ? यसबारे जानकारी प्राप्त गर्नु आवश्यक देखिन्छ । प्रस्तुत अध्ययन पनि स्थलगत भएकोले यसमा त्यस्तै पक्षहरू पत्ता लगाउन गरिने हुनाले यसको महत्व निम्नानुसार रहेका छन् :-

१.५.१ यस अध्ययनले सुनसरी जिल्ला इटहरी उपमहानगरपालिकामा रहेको श्री सरस्वती आधारभूत विद्यालय र श्री सार्वजनिक आधारभूत विद्यालयको सामाजिक तथा वातावरणीय अवस्था पहिचान गरी विद्यालयमा कार्यरत कर्मचारी लगायत अध्ययनरत विद्यार्थीहरूमा स्वास्थ्य सम्बन्धी ज्ञान हासिल गरी उच्चतम स्वास्थ्य स्तर प्राप्तिका लागि थप सहयोग पुऱ्याउँदछ ।

१.५.२ यस अध्ययनले विद्यालयमा खानेपानी सम्बन्धी विभिन्न किसिमका कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्न सहयोग गर्ने छ ।

१.५.३ यस अध्ययनले विभिन्न सरकारी, गैरसरकारी लगायत राष्ट्रिय तथा अन्तराष्ट्रिय संघ संस्थाहरूलाई सामुदायिक विद्यालयमा खानेपानीको अवस्था थाहा पाउन र कार्यक्रम तर्जुमा गर्न सहयोग पुऱ्याउँदछ ।

१.५.४ यस अध्ययनले विद्यालयमा खानेपानीको अवस्था सुदृढ गर्न सहयोग पुऱ्याउँदछ ।

१.५.५ यस अध्ययनले अनुसन्धानकर्ता र शिक्षित व्यक्तिहरूलाई खानेपानी सम्बन्धी पछिल्लो अध्ययन गर्न सहयोग पुऱ्याउँदछ ।

उपयुक्त कुराहरुमा सहयोग पुऱ्याउने स्वास्थ्यसंग प्रत्यक्ष वा परोक्ष रुपमा सम्बर्द्धन राख्ने पक्षहरुको अध्ययन गर्ने र यस तर्फ सहयोगी भूमिका निर्वाह गर्न र योजना तर्जुमा तथा नीति निर्माण कार्यन्वयनमा यसको महत्व भल्कने अपेक्षा गरिएको छ ।

१.६ अध्ययनको सिमाङ्कन :

जुनसुकै अध्ययन तथा अनुसन्धान कार्य सम्पादन गर्नको लागि सबै ठाउँमा सबैको सबै कुराहरु एकत्रित गरी गर्न नसकिने हुनाले यस अध्ययन क्षेत्रमा सम्पूर्ण पक्षलाई पूर्णतः समेट्न सक्दैन । त्यसैले यसका निश्चित समस्यालाई सिमित गरी स्रोत र साधनले भ्याउन सक्ने गरी अध्ययनलाई अग्रगति दिनु पर्दछ । यस अध्ययनकापछि समय स्रोत र साधनका निश्चित सिमितता छन्, जसलाई निम्न लिखित कार्यक्षेत्र तथा क्षेत्रमा सीमाङ्कन गरिएको छ :-

- १.६.१ सुनसरी जिल्ला इटहरी उपमहानगरपालिकामा रहेको श्री सरस्वती आधारभूत विद्यालय र श्री सार्वजनिक आधारभूत विद्यालयलाई मात्र अध्ययनमा समावेश गरिएको छ ।
- १.६.२ यस विद्यालयमा खानेपानीको अवस्था सम्बन्धमा गरिएको अध्ययनमा विद्यालयको शिक्षक तथा विद्यार्थीहरुबाट जानकारी सङ्कलन गरिएको छ ।
- १.६.३ यस अध्ययन खानेपानीको अवस्था प्रयोग गर्ने तरिका, सरसफाईको अवस्था, चर्पीको अवस्था र स्वास्थ्यमा पार्न सक्ने असरसंग सम्बन्धित छ ।
- १.६.४ यस अध्ययनमा नमुना छनौट साधारण रेण्डम नमूना छनौट (Simple Random Sampling) द्वारा गरिएको छ ।
- १.६.५ खुल्ला प्रकारका प्रश्नावलीको प्रयोग गरिएको छ ।

१.७ अध्ययनमा प्रयोग भएका प्राविधिक शब्दको परिभाषा :

यो अध्ययन प्रस्तावना तयार पार्ने क्रममा प्रयोग भएका शब्दहरुलाई यहाँ परिभाषा सहित संक्षेपमा निम्नानुसार उल्लेख गरिएको छ :-

अनुसन्धान :-

अनुसन्धान भनेको त्यो व्यवस्थित र वस्तुगत विशलेषण तथा नियन्त्रित अवलोकनको अभिलेख राख्ने कार्य हो, जसले कुनै विशेष प्रक्रियाको प्रभावका अथवा कारणका रुपमा रहेका विभिन्न घटनाको सामान्यीकरण गरी सिद्धान्तको विकासमा सघाऊ पुऱ्याउँदछ ।

स्वास्थ्य :-

मानव शरीर अङ्ग भाग नभई कुनै पनि रोगको उपस्थिति बिना, आफूले दैनिक क्रियाकलाप गर्ने सक्नुको साथै शारीरिक, मानसिक र सामाजिक रुपले तु दुरुस्त हुनुलाई स्वास्थ्य भनिन्छ ।

विद्यालय स्वास्थ्य :-

विद्यालयमा कार्यरत शिक्षक, कर्मचारी तथा अध्ययनरत विद्यार्थीहरूको स्वास्थ्य प्रतिको ज्ञान, अभिवक्ति र व्यवहारमा सकारात्मक परिवर्तन गरी उनीहरूको स्वास्थ्य अवस्थालाई संरक्षण र संवर्द्धन र विकसित गर्नु नै विद्यालय स्वास्थ्य हो ।

वातावरणीय सरसफाई :-

वातावरणमा भएको प्रदुषक तत्वहरूको निवारण गरी स्वच्छ, स्वास्थ्य स्थिति पैदा गरी मानव जीवनका लागि उपयुक्त सिर्जना गर्नुलाई वातावरणीय सरसफाई भनिन्छ ।

सरसफाई :-

सरसफाई भन्नाले व्यक्तिका क्रियाकलापबाट दिगो रूपमा गुणस्तरिय जीवन कायम गरी स्वस्थ रहने उपाय हो ।

सुरक्षित पानी :-

मानवीय क्रियाकलाप सम्पन्न गर्नको लागि प्रशस्त मात्रामा हानी रहित, Risk कम भएको, मानव स्वास्थ्यलाई असर नपार्ने पानीलाई सुरक्षित पानी भनिन्छ ।

पानी शुद्धिकरण :-

दुषित पानीबाट त्यसमा भएको हानिकारक रसायनिक पदार्थ, दुषित र हानिकारक ग्याँस तथा त्यसमा भएको ठोस तथा अन्य फोहोर मैला हटाई मानिसको स्वास्थ्यलाई असर नपुऱ्याउने गरी पिउने योग्य पानी बनाउने प्रक्रियालाई पानी शुद्धिकरण भनिन्छ ।

अध्याय : २ (दुई) सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन

सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन पहिले गरिएको अध्ययन तथा अनुसन्धानबाट प्राप्त भएका जानकारीहरूलाई सैद्धान्तिक र संज्ञानात्मक साहित्यको पुनरावलोकन भनी दुईवटा खण्डमा विभाजन गरी यस अध्यायमा उल्लेख गरिएको छ । जुन साहित्यको पुनरावलोकनले अध्ययनको क्रममा विषयवस्तु, छनौट उद्देश्य निर्धारण लगायत तथ्याङ्क संकलन तथा विश्लेषण गर्न कार्यमा सहयोग पुऱ्याउँदछ । तसर्थ यस अध्ययनको क्रममा निम्न लिखित साहित्यको अध्ययन गरिएको छ ।

२.१ सैद्धान्तिक साहित्यको पुनरावलोकन :

कृष्ण कुमारी धिताल (२०१०) को अनुसन्धान प्रतिवेदन अनुसार ठोस फोहोरमैलाको अव्यवस्थित विर्सजन, प्रदुषित पानीको प्रयोग, अस्वस्थकर बानी व्यवहार, सरसफाईको कमी, बासी र फोहोर खाना जस्ता कारणहरूले गर्दा पर्वत जिल्ला मजपन्त गा.वि.स.का बालबालिकाहरू विभिन्न किसिमका स्वास्थ्य समस्या पेट दुख्ने, पखाला लाग्ने, जुका पर्ने, बान्ता लाग्ने समस्या देखा परेको थियो ।

ENPHO द्वारा प्रकाशित Environment and Health Organization नामक प्रतिवेदन अनुसार USAID / HIP र UNICEF ले POU नामक Pilot Project लाई DWSS द्वारा कार्यान्वयन गर्दै आएको छ । जसले विद्यालय तहका लागि सुरक्षित पिउने पानीको अवस्था सुधार्न ४ वटा जिल्लाहरू दाङ्ग, कपिलवस्तु, पर्सा र पाँचथरका २०० विद्यालयहरूमा पानी शुद्धिकरणका प्रविधिहरू जस्तै Filtration, Chlorination, SODIS लाई प्राथमिकता दिदै आएको छ ।

Third World Academy of Science द्वारा प्रकाशित प्रतिवेदन अनुसार विश्वको सन्दर्भमा करिब ७ अर्ब मानिसहरू मध्ये १ अर्ब मानिसहरूमा सुरक्षित पिउने पानीको अभाव रहेको छ । त्यस्तै प्रत्येक वर्ष ६ लाख भन्दा बढी बालबालिका पानीको कारणबाट लाग्ने रोगहरूको शिकार भई मृत्युको मुखमा पुग्ने गरेका छन् । त्यस्तै विश्वका विभिन्न मुलुकहरूमा पानीको समस्या अझै रहिआएको छ । जसमा चिन, इण्डिया, नाइजेरिया, पेरु आदि देश पर्दछन् । विश्वको ७०% भू-भाग पानीले ओगटेको भएतापनि धेरै जसो नुनिलो पानीले ओगटेको छ । जसमा पृथ्वीको सतहमा ३% मात्र पिउन योग्य पानी रहेको छ । नेपाल जस्तो विकासोन्मुख राष्ट्रमा पाइपबाट पानीको वितरणको लागि निर्माण र मर्मत संभार गर्न कठिन हुने गरेको छ ।

राजेश कोइरालाको अनुसार नेपालमा खानेपानीको मागलाई हेर्ने र पानीको आपूर्तिलाई नियाल्ने हो भने बाह्रै महिना एकनासले पानीको आपूर्ति हुन नसक्नुको साथै विभिन्न किसिमका मानवीय व्यवहार तथा जनावरबाट निस्केको फोहोर मैलाले गर्दा पानी दुषित बन्दै गइरहेको छ । तसर्थ सुरक्षित पानीको आपूर्तिको क्षमता विस्तार गर्नु एकदम आवश्यक छ । जसको लागि राज्यले प्रशस्त मात्रामा धनरासी छुट्याउनु पर्दछ । जसबाट जनताहरूले प्रशस्त सुरक्षित पानी प्रयोग गर्न पाई विरामीदर र मृत्युदरमा कमी आओस् ।

IUCN / NPC (1998) को शहरी क्षेत्रमा ठोस फोहोरमैलाको व्यवस्थापन, शीर्षकको प्रतिवेदनबाट प्राप्त जानकारी अनुसार अधिकांश मानिसहरूले फोहोरमैला व्यवस्थापनको प्रक्रिया अपनाएतापनि फोहोरमैला व्यवस्थापन हुन नसकेको अवस्था छ । ३३ नगरपालिकाहरूले फोहोरमैलाको उचित व्यवस्थापनमा जोड दिएतापनि तिनीहरूसंग प्रशस्त मात्रामा दक्ष जनशक्तिको अभाव, आर्थिक अभाव र अन्य श्रोत तथा साधनहरूको अभावको कारण व्यवस्थापनमा पूर्णता छैन ।

NWHP (Nepal Water in Health Project)(2002) को एक अध्ययन प्रतिवेदन अनुसार अधिकांश किसान परिवारमा शौचालयको निर्माण नभएको पाइयो । पर्याप्त श्रोत र साधनको अभाव र शौचालय बनाउनु पर्छ भन्ने कुरा आवश्यक नठानेको कारण चर्पी नबनाएको हुनाले यस सम्बन्धी जानकारी गराई व्यवहारमा परिवर्तन गर्नु पर्ने आवश्यकता देखियो ।

२.२ संज्ञानात्मक साहित्यको पुनरावलोकन :-

NMIP & DWSS द्वारा प्रकाशित प्रतिवेदन अनुसार नेपालको सिंगो राष्ट्र भरी ४३.३% मानिसहरूलाई सार्वजनिक धाराबाट, १२.५ प्रतिशतलाई निजी धाराबाट, १२.७ प्रतिशतलाई सार्वजनिक कलधाराबाट, २७.४ प्रतिशतलाई निजी कलधाराबाट, २.३ प्रतिशतलाई कुवा र १.९ प्रतिशतलाई इनारको पानी आपूर्ति गरिएको छ ।

MDGS (2010) को अध्ययन अनुसार लगभग २,७०,००० घरधुरीमा मात्रै खानेपानीको पहुच पुगेको पाइएको थियो भने अझैसम्म पनि ७००००० घरधुरी सुरक्षित पिउने पानीको पहुँचबाट टाढा रहेको पाईएको छ । त्यस्तै ८५% नेपाली घरधुरीमा अन्तराष्ट्रिय स्तरको राम्रो गुणस्तरीय पिउने पानी प्राप्त गरेको छैनन् । त्यस्तै शहरी क्षेत्रमा ८५% जनताहरूले खानेपानी प्राप्त गरेको छन् भने ग्रामिण क्षेत्रमा ४१% जनतामात्रै खानेपानीको पहुँचभित्र छन् ।

कृष्ण कुमारी धितालको अध्ययन अनुसार पर्वत जिल्ला मजपन्त गा.वि.स.मा ४६.४२% घरधुरीमा धाराको पानी १९.६४ प्रतिशत घरधुरीमा कुवाको पानी र ३३.९२ प्रतिशत घरधुरीमा खोलाको पानी

प्रयोग गर्ने गरेको साथै ८१.५५ प्रतिशत घरधुरीमा मानिसहरूले पानी प्रयोग गर्दा शुद्धिकरण नगरिकन नै प्रयोग गर्ने गरेको पाइयो ।

World Vision (2011) को प्रतिवेदन अनुसार प्रत्येक ३० सेकेण्डमा एक जना बच्चाको भ्रूणपाखासंग सम्बन्धित रोगबाट मृत्यु हुने गर्दछ भने विद्यालयहरूमा ४० प्रतिशत विद्यार्थीहरू जुकाको संक्रमणबाट संक्रमित हुने गर्दछन् ।

WHO & CDC को प्रतिवेदन अनुसार ८० प्रतिशत बच्चाहरूमा लाग्ने रोग WASH संग सम्बन्धित छ । त्यस्तै ८८ प्रतिशत भ्रूणपाखासंग सम्बन्धित रोग असुरक्षित पानीको प्रयोगको कारणले भएको छ । धेरै विद्यालयहरूमा र समुदायमा सुरक्षित पानीको आपूर्ति नभएको कारण विभिन्न किसिमका रोगहरूको संक्रमण बढेको पाइन्छ ।

राजेश कोइरालाद्वारा प्रकाशित प्रतिवेदन अनुसार दशौं पञ्चवर्षिक योजनाले नेपालका ८५ प्रतिशत जनताहरूलाई सुरक्षित पिउने पानी उपलब्ध गराउने लक्ष्य राखेको थियो । त्यस्तै सरकारी तथा गैरसरकारी तवरबाट पनि ग्रामिण तथा शहरी क्षेत्रमा सुरक्षित पिउने पानी उपलब्ध गराउने प्रयास हुदै आएको छ । त्यसैगरी १०० भन्दा बढी राष्ट्रिय तथा स्थानिय NGO आमा समूह, स्थानीय क्लवहरू पनि यस कार्यमा सहभागी हुदै आएका छन् ।

राई (२०४६) को सागौला गा.वि.स.पर्सामा गरिएको सुरक्षित पिउने पानी आपूर्ति र वातावरणीय सरसफाई शीर्षकमा गरिएको एक अध्ययनमा प्राप्त जानकारी अनुसार त्यस क्षेत्रमा रहेका अन्य जातिहरूको तुलनामा थारु जातिहरूमा सरसफाई सम्बन्धी बढी मात्रामा सुविधा र चेतना रहेको पाइयो । यस अध्ययनबाट प्राप्त निष्कर्ष अनुसार त्यस क्षेत्रको जनताहरूमा खानेपानी र वातावरणीय सरसफाई सम्बन्धी चेतना हुनाको साथै मानिसहरू सचेत रहेको पनि पाइयो ।

ढकाल (२०५१) को भक्तपुर जिल्लामा ठोस फोहोरमैलाको व्यवस्थापन शीर्षकमा गरिएको अध्ययनबाट प्राप्त जानकारी अनुसार भक्तपुर जिल्लामा उत्पादन हुने फोहोरमैला मध्ये ६० प्रतिशत कम्पोस्ट मल बनाउनको लागि योग्य अर्थात् सुहाउँदो रहेको पाइयो । त्यस्तै फोहोर बस्तिको तुलनामा सेनेटरी क्षेत्रमा जनसहभागीताको प्रमुख भूमिका रहेको पाइयो । साथै भक्तपुरमा फोहोर बस्तिको तुलनामा सेनेटरी बस्तिको सरसफाईको अवस्था राम्रो रहेको पाइयो ।

दाहाल (२०४८) को दाधिकोट गा.वि.स.भक्तपुरमा गरिएको समुदायमा सुरक्षित पिउने पानी सम्बन्धी ज्ञान, धारणा र व्यवहार शीर्षकमा गरिएको अध्ययनबाट प्राप्त जानकारी अनुसार धेरैजसो समुदायका मानिसहरूमा सुरक्षित पिउने पानीको महत्वको साथै खानेपानीको माध्यमबाट सर्ने रोगहरूको वारेमा जानकारी नभएको पाइयो ।

स्वास्थ्य शिक्षामा एम.एड.दोस्रो वर्षको विद्यार्थीहरूको समूह (२०५२) ले गरेको किर्तिपुर न.पा.मा सामुदायिक संगठनको लागि स्वास्थ्य शिक्षा शीर्षकमा गरिएको अध्ययनबाट प्राप्त जानकारी अनुसार वातावरणीय सरसफाई मानव जिवनको लागि एक अपरिहार्य अंश भएतापनि त्यस क्षेत्रको अवलोकन गर्दा वातावरणीय अवस्था स्वस्थपूर्ण नरहेको पाइयो । त्यहाँका केही मानिसहरूले मलमूत्र विसर्जनको लागि खुल्ला चौर प्रयोग गर्ने गरेको पाइयो । साथै ७१.२५ प्रतिशत घरधुरीमा मात्र शौचालय पाइयो । त्यस क्षेत्रको खानेपानीको प्रमुख स्रोत धारा रहेको र पर्याप्त मात्रामा पानी आपूर्ति हुन नसकेको पाइयो ।

२.३ अध्ययनका लागि पुनरावलोकनको प्रयोग :-

यस अध्ययन अनुसन्धानको क्रममा माथि उल्लेखित सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकनबाट अनुसन्धानकर्तालाई अनुसन्धानका वारेमा विभिन्न प्रकारको ज्ञान प्राप्त हुन्छ । त्यस्तै यी माथिका पुनरावलोकनबाट अनुसन्धानकर्तालाई “सुनसरी जिल्लाको सामुदायिक विद्यालयमा खानेपानीको प्रयोग र स्वास्थ्यमा असर नामक शीर्षक छनौट गर्न सहयोग गरेको छ ।”

यस अध्ययनका लागि पुनरावलोकनको प्रयोग निम्न कुराहरूमा गर्न सकिन्छ ।

- २.३.१ विभिन्न स्रोतबाट प्राप्त माथिको पुनरावलोकनले अनुसन्धानकर्तालाई अनुसन्धान को उद्देश्य पत्ता लगाउन सहयोग गर्दछ ।
- २.३.२ विभिन्न अध्ययन, अनुसन्धान विचको अन्तरसम्बन्ध र फेरबदल पत्ता लगाउन ।
- २.३.३ प्रश्नावली तयार गर्न ।
- २.३.४ नमूना छनौट गर्न ।
- २.३.५ तथ्याङ्क संकुलन गर्ने प्रक्रिया पत्ता लगाउन ।
- २.३.६ अनुसन्धान कर्तालाई उपयुक्त अध्ययन विधिको छनौट गर्न ।
- २.३.७ तथ्याङ्कलाई व्याख्या र विश्लेषण गर्न ।

२.४ सैद्धान्तिक तथा धारणात्मक संरचना :-

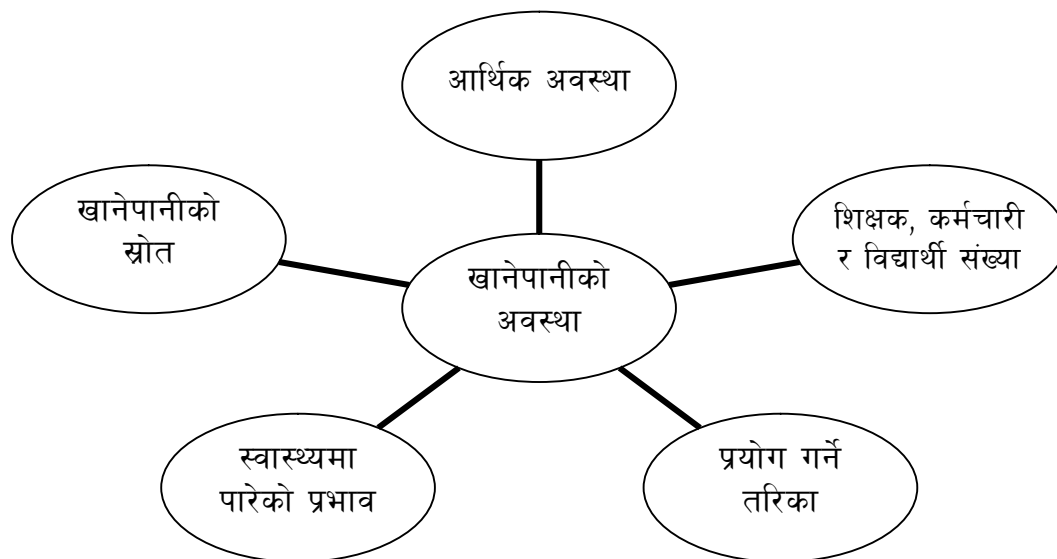
विना उद्देश्य कुनै पनि कार्य सम्पन्न हुदैन, त्यस्तै अनुसन्धान कार्य गर्नको लागि पनि त्यस विषयसंग सम्बन्धित उद्देश्य पहिले नै किटान गरिएको हुन्छ । सुनसरी जिल्लाका सामुदायिक विद्यालयहरूमा पिउने पानीको अवस्था के कस्तो छ भनी तुलना गर्नका लागि यस अनुसन्धान पूरा गर्नु उद्देश्यमाथि केन्द्रित रहेर निम्न लिखित सैद्धान्तिक संरचना तयार गरिएको छ :

- २.४.१ खानेपानीको स्रोत
- २.४.२ विद्यालयको आर्थिक अवस्था
- २.४.३ कर्मचारी र विद्यार्थी संख्या

२.४.४ खानेपानीको प्रयोगको तरिका

२.४.५ खानेपानीले विद्यार्थी र कर्मचारीको स्वास्थ्यमा पारेको प्रभाव

माथि उल्लेखित सैद्धान्तिक संरचनालाई मध्यनजर गर्दै निम्नलिखित प्रकारको धारणात्मक संरचना तयार गरिएको छ ।

अध्याय : ३ (तीन)

अध्ययनको विधि र तरिका

यस अध्याय अन्तर्गत अध्ययनको ढाँचा तथा विधि अध्ययन जनसंख्या तथा नमूना छनौट प्रक्रिया, अध्ययन क्षेत्र तथा स्थल, तथ्याङ्क सङ्कलनका साधन तथा तरिकाहरू, तथ्याङ्क सङ्कलन प्रक्रिया, तथ्याङ्कको विश्लेषण तथा व्याख्या प्रक्रियाको वारेमा उल्लेख गरिएको छ।

३.१ अध्ययनको ढाँचा :

वर्णात्मक अनुसन्धान विधिले कुनै पनि ठाउँको विभिन्न अवस्था तथा घटनाहरूको वास्तविक तथ्य तथा वास्तविक जानकारी पत्ता लगाउन सहयोग गर्दछ। त्यस्तै सुनसरी जिल्ला इटहरी उपमहानगरपालिकामा रहेको श्री सरस्वती आधारभूत विद्यालय र श्री सार्वजनिक आधारभूत विद्यालयमा पिउने पानीको अवस्था सम्बन्धी गरिएको अध्ययनको औचित्य समस्याको प्रकृति, उपलब्ध श्रोत, साधन, समय र अर्थलाई मध्यनजर गरी अध्ययन वर्णानात्मक विधिमा (Discriptive Type) अपनाइएको छ।

३.२ अध्ययन क्षेत्र :-

सामुदायिक विद्यालयमा खानेपानीको अवस्था सम्बन्धमा गरिएको अध्ययनको लागि सुनसरी जिल्ला इटहरी उपमहानगरपालिका वाड नं. १४ मा रहेको श्री सार्वजनिक आधारभूत विद्यालय र वडा नं. १५ मा रहेको श्री सरस्वती आधारभूत विद्यालयलाई अध्ययन क्षेत्रको रूपमा समेटिएको छ।

३.३ नमूना छनौट प्रकृया र नमूनाको आकार :-

यस अध्ययनका लागि आवश्यक पर्ने जनसंख्या सुनसरी जिल्ला इटहरी उपमहानगरपालिकामा रहेको श्री सरस्वती आधारभूत विद्यालय र श्री सार्वजनिक आधारभूत विद्यालयको शिक्षक, कर्मचारी लगायत कक्षा १ देखि ५ सम्म अध्ययनरत विद्यार्थीहरूलाई अध्ययन जनसंख्याको रूपमा लिइएको छ। साथै Probability Sampling अन्तर्गत Simple Random Sampling अपनाई श्री सरस्वती आधारभूत विद्यालयमा कार्यरत शिक्षक तथा कर्मचारी ७ जना र कक्षा १ देखि ५ सम्म अध्ययनरत विद्यार्थी ७५ जना गरी जम्मा ८२ जना मध्येबाट ५० जनालाई नमूना जनसंख्याको रूपमा समेटेने छ। साथै श्री सार्वजनिक आधारभूत विद्यालयका ६ जना शिक्षक तथा कर्मचारी र ८० जना विद्यार्थीहरू गरी जम्मा ८६ जना मध्येबाट ५५ जना उत्तरदाताहरूलाई नमूना जनसंख्याको रूपमा लिइएको छ।

३.४ तथ्याङ्क संङ्कलनका साधनहरु :-

यस अध्ययनलाई सफल पार्नको लागि अन्तर्वाता सूची र प्रश्नावलीलाई तथ्याङ्क संङ्कलनको साधनका रूपमा लिइने छ । साथै संस्थागत र व्यक्तिगत रूपमा प्रश्नहरु समावेश गरिएको छ ।

३.५ तथ्याङ्क संङ्कलन प्रकृया :-

सम्बन्धित विद्यालयमा गई अध्ययनका लागि आवश्यक पर्ने नमूना जनसंख्याको यकिन गर्नुका साथै क्याम्पस प्रशासनबाट आवश्यक अनुमती पत्र लिई त्यस विद्यालयबाट शोधपत्र लेखनको लागि अनुमती लिइने छ । त्यस्तै तयार पारिएको प्रस्तावना पारित भई सकेपश्चात तथ्याङ्क संङ्कलनका साधन प्रश्नावली निर्माण गरी इटहरी उपमहानगरपालिकामा भएका श्री सार्वजनिक आधारभूत विद्यालय र श्री सरस्वती आधारभूत विद्यालयमा भएका शिक्षक, कर्मचारी तथा विद्यार्थीहरूसंग प्रत्यक्ष भेटघाट गरी अन्तर्वाता विधिबाट तथ्याङ्क संकलन गरिएको छ ।

३.६ तथ्याङ्कको व्याख्या र विश्लेषण :-

तथ्याङ्क संङ्कलन कार्य समाप्त भए पश्चात तथ्याङ्कलाई निरीक्षण, सांकेतीकरण गरी (Master Chart) बनाइने छ । साथै तथ्याङ्कलाई विविध विधी र प्रक्रिया अपनाई संङ्कलन गरेको तथ्याङ्कबाट प्राप्त परिणामका आधारमा Table, Bar Diagram, Pie Chart आदिको माध्यमबाट प्रस्तुत गरी व्याख्या, विश्लेषण, सांक्षेपीकरण र निष्कर्ष निकाली प्रतिवेदनमा प्रस्तुत गरी शोधपत्र तयार पारिएको छ ।

अध्याय : ४ (चार)

नतिजाहरुको व्याख्या तथा विश्लेषण

यस अध्ययनले मुख्य रूपमा दुईवटा विद्यालयको खानेपानीको अवस्थालाई समेट्नुका साथै ती विद्यालयका सरसफाईको अवस्था, चर्पीको अवस्था र स्वास्थ्यमा पार्न सक्ने खतरा अर्थात असर जस्ता पक्षहरुलाई समेट्दछ। तसर्थ यी विविध पक्षहरुको वारेमा जानकारी प्राप्त गर्नका लागि प्रश्नावली तयार पारी प्रत्यक्ष रूपमा भेटघाट, अन्तरवार्ता लिइएको थियो। जसबाट प्राप्त नतिजा तथा जानकारीहरुलाई विस्तृत रूपमा व्याख्या तथा विश्लेषण साथै विभिन्न तालिका तथा चार्टहरुमा प्रस्तुतिकरण गरिएको छ।

४.१ विद्यालयमा खानेपानीको अवस्था :

यस शीर्षक अन्तर्गत विद्यालयमा व्यवस्था, स्रोत, पर्याप्तता, पिउन योग्य वा अयोग्य र पानीको स्रोत सम्मको दुरी सम्बन्धी प्राप्त भएका तथ्याङ्क विवरणलाई छुट्टा-छुट्टै व्याख्या गरी तालिका वा चार्टमा प्रस्तुत गरिएको छ।

४.१.१ खानेपानीको व्यवस्था सम्बन्धी विवरण :

सुनसरी जिल्ला इटहरी उपमहानगरपालिकामा रहेको सामुदायिक विद्यालयहरु मध्ये श्री सार्वजनिक आधारभूत विद्यालय र श्री सरस्वती आधारभूत विद्यालयमा खानेपानीको अवस्था सम्बन्धी गरिएको अध्ययनमा खानेपानीको व्यवस्था सम्बन्धी प्राप्त विवरणलाई तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ।

तालिका नं. १ : खानेपानीको व्यवस्था सम्बन्धी विवरण

खानेपानीको व्यवस्था सम्बन्धी विवरण	विद्यालयको नाम			
	श्री सार्वजनिक आ.वि.		श्री सरस्वती आ.वि.	
	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत
विद्यालयमा उपलब्ध छ	55	100%	50	100%
विद्यालयमा उपलब्ध छैन	-	-	-	-
जम्मा	55	100%	50	100%

प्रस्तुत तालिका नं. १ लाई आधारमानी विश्लेषण गर्दा श्री सार्वजनिक आधारभूत विद्यालयका ५५ जना उत्तरदाताहरु मध्ये १०० प्रतिशतले नै खानेपानी विद्यालयमा नै

उपलब्ध छ भन्ने गरेको पाइयो साथै श्री सरस्वती आधारभूत विद्यालयका ५० जना उत्तरदाताहरु मध्ये १०० प्रतिशतले नै विद्यालयमा नै खानेपानी उपलब्ध छ भन्ने गरेको पाइयो । प्राप्त तथ्याङ्कलाई आधारमानी हेर्दा दुबै विद्यालयमा खानेपानी उपलब्ध रहेको पाइयो ।

४.१.२ खानेपानीको स्रोत सम्बन्धी विवरण :

सुनसरी जिल्ला इटहरी उपमहानगरपालिकामा रहेको सामुदायिक विद्यालयहरु मध्ये श्री सार्वजनिक आधारभूत विद्यालय र श्री सरस्वती आधारभूत विद्यालयमा खानेपानीको प्रयोग र स्वास्थ्यमा असर सम्बन्धी गरिएको अध्ययनमा प्राप्त जानकारीलाई तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका नं. २ : खानेपानीको स्रोत सम्बन्धी विवरण

खानेपानीको स्रोत	विद्यालयको नाम			
	श्री सार्वजनिक आ.वि.		श्री सरस्वती आ.वि.	
	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत
ट्युवेल	55	100%	50	100%
धारा	-	-	-	-
जम्मा	55	100%	50	100%

माथिको तालिका नं. २ लाई आधारमानी विश्लेषण गर्दा श्री सार्वजनिक आधारभूत विद्यालयका ५५ जना उत्तरदाताहरुमध्ये ५५ जना (१०० प्रतिशत) ले नै खानेपानीको स्रोतको रूपमा ट्युवेल प्रयोग गर्ने गरेको पाइयो भने त्यस्तै गरी श्री सरस्वती आधारभूत विद्यालयका ५० जना उत्तरदाताहरुमध्ये ५० जना (१०० प्रतिशत) ले नै खानेपानीको स्रोतको रूपमा ट्युवेल नै प्रयोग गर्ने गरेको पाइयो । प्राप्त तथ्याङ्कलाई आधारमानी हेर्दा दुबै विद्यालयमा खानेपानीको स्रोतको रूपमा ट्युवेल नै प्रयोग गर्ने गरेको पाइयो ।

४.१.३ खानेपानीको पर्याप्तता सम्बन्धी विवरण :

सुनसरी जिल्ला इटहरी उपमहानगरपालिकामा रहेको सामुदायिक विद्यालयहरु मध्ये श्री सार्वजनिक आधारभूत विद्यालय र श्री सरस्वती आधारभूत विद्यालयमा खानेपानीको प्रयोग र स्वास्थ्यमा असर सम्बन्धी गरिएको अध्ययनमा खानेपानीको

पर्याप्तता सम्बन्धी जानकारी सङ्कलन गर्ने क्रममा प्राप्त विवरणलाई तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका नं. ३ : खानेपानीको पर्याप्तता सम्बन्धी विवरण

खानेपानीको पर्याप्तता	विद्यालयको नाम			
	श्री सार्वजनिक आ.वि.		श्री सरस्वती आ.वि.	
	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत
पर्याप्त उपलब्ध छ	50	91%	42	84%
पर्याप्त उपलब्ध छैन	5	9%	8	16%
जम्मा	55	100%	50	100%

माथिको तालिका नं. ३ लाई आधारमानी विश्लेषण गर्दा श्री सार्वजनिक आधारभूत विद्यालयका ५५ जना उत्तरदाताहरूमध्ये ५० जना (९१%)ले खानेपानी पर्याप्त उपलब्ध छ भन्ने पाइयो भने ५ जना (९%) ले खानेपानी पर्याप्त मात्रामा उपलब्ध छैन भन्ने पाइयो । त्यस्तै गरी श्री सरस्वती आधारभूत विद्यालयमा ५० जना उत्तरदाताहरूमध्ये ४२ जना (८४%) ले खानेपानी पर्याप्त मात्रामा उपलब्ध छ भन्ने पाइयो भने ८ जना (१६%) ले खानेपानी विद्यालयमा पर्याप्त मात्रामा छैन भन्नेको पाइयो । यसरी हेर्दा दुबै विद्यालयमा खानेपानीको पर्याप्तता छ भन्नेहरूको संख्या बढी मात्रामा पाइयो ।

४.१.४ पिउन योग्य पानी सम्बन्धी विवरण :

सुनसरी जिल्ला इटहरी उपमहानगरपालिकामा रहेको सामुदायिक विद्यालयहरू मध्ये श्री सार्वजनिक आधारभूत विद्यालय र श्री सरस्वती आधारभूत विद्यालयमा खानेपानीको प्रयोग र स्वास्थ्यमा असर सम्बन्धी गरिएको अध्ययनमा खानेपानी पिउन योग्य छ वा छैन भनी जानकारी सङ्कलन गर्ने क्रममा प्राप्त विवरणलाई तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका नं. ४ : पिउन योग्य पानी सम्बन्धी विवरण

खानेपानी पिउन योग्य छ वा छैन	विद्यालयको नाम			
	श्री सार्वजनिक आ.वि.		श्री सरस्वती आ.वि.	
	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत
योग्य छ	45	82%	45	90%
योग्य छैन	10	18%	5	10%
जम्मा	55	100%	50	100%

प्रस्तुत तालिका नं. ४ लाई आधारमानी विश्लेषण गर्दा सार्वजनिक आधारभूत विद्यालयका उत्तरदाताहरू मध्ये ४५ जना (८२%) ले विद्यालयमा उपलब्ध खानेपानी पिउन योग्य छ भन्ने गरेको पाइयो भने १० जना (१८%) ले पिउन योग्य छैन भन्ने गरेको पाइयो साथै श्री सरस्वती आधारभूत विद्यालयका उत्तरदाताहरू मध्ये ४५ जना (९०%)ले विद्यालयमा उपलब्ध खानेपानी योग्य छ भने ५ जना (१०%) ले पिउन योग्य छैन भन्ने गरेको पाइयो । प्राप्त तथ्याङ्कलाई आधारमानी हेर्दा दुवै विद्यालयमा उपलब्ध खानेपानी पिउन योग्य छ भन्नेहरूको संख्या बढी मात्रामा रहेको पाइयो ।

४.१.५ पानी पिउन अयोग्य हुनको कारण सम्बन्धी विवरण :

खानेपानीको प्रयोग र स्वास्थ्यमा असर सम्बन्धी गरिएको अध्ययनमा खानेपानी पिउन अयोग्य हुनको कारण भनी जानकारी सङ्कलन गर्ने क्रममा श्री सार्वजनिक आधारभूत विद्यालयमा २० जना उत्तरदाता र श्री सरस्वती आधारभूत विद्यालयमा ३ जना उत्तरदाताबाट प्राप्त विवरणलाई तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका नं. ५ : पानी पिउन अयोग्य हुनको कारण सम्बन्धी विवरण

कारण	उत्तरदाताको संख्या			
	सार्वजनिक आ.वि.		सरस्वती आ.वि.	
	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत
पानीको स्रोत फोहोर भएर	5	25%	2	66.66%
भण्डारण गर्ने ठाउँ फोहोर भएर	4	20%	1	33.33%
शुद्धिकरण गर्ने तरिका थाहा नभएर	3	15%	-	-
शुद्ध गर्न स्रोत साधन नभएर	8	40%	-	-
जम्मा	20	100%	3	100%

माथिको तालिका नं. ५ लाई आधारमानी विश्लेषण गर्दा श्री सार्वजनिक आधारभूत

विद्यालयमा खानेपानी पिउन योग्य नहुनाको कारणहरुमा पानीको स्रोत फोहोर भएर २५%, भण्डारण गर्ने ठाउँ फोहोर भएर २०%, शुद्धिकरण गर्ने तरिका थाहा नभएर १५% र शुद्ध गर्न स्रोत साधन नभएर ४०% रहेको पाइयो भने श्री सरस्वती आधारभूत विद्यालयमा खानेपानी पिउन भोग्न नहुनाको कारणहरुमा पानीको, स्रोत फोहोर भएर ६६.६६% र भण्डारण गर्ने ठाउँ फोहोर भएर ३३.३३% रहेको पाइयो ।

४.१.६ खानेपानीको स्रोतसम्मको दुरी सम्बन्धी विवरण :

सुनसरी जिल्ला इटहरी उपमहानगरपालिकामा रहेको सामुदायिक विद्यालयहरु मध्ये श्री सार्वजनिक आधारभूत विद्यालय र श्री सरस्वती आधारभूत विद्यालयमा खानेपानीको प्रयोग र स्वास्थ्यमा असर सम्बन्धी गरिएको अध्ययनमा विद्यालय देखि खानेपानीको स्रोतसम्मको दुरी कति टाढा छ भनी जानकारी सङ्कलन गर्ने क्रममा प्राप्त विवरणलाई तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका नं. ६ : खानेपानीको स्रोतसम्मको दुरी सम्बन्धी विवरण

खानेपानीको स्रोतसम्मको दुरी सम्बन्धी विवरण	विद्यालयको नाम			
	श्री सार्वजनिक आ.वि.		श्री सरस्वती आ.वि.	
	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत
०-१० मि.	55	100%	50	100%
११-३० मि.	-	-	-	-
३१-५० मि.	-	-	-	-
५१-६० मि.	-	-	-	-
जम्मा	55	100%	50	100%

माथिको तालिका नं. ६ लाई आधारमानी विश्लेषण गर्दा श्री सार्वजनिक आधारभूत विद्यालयमा विद्यालय देखि खानेपानीको स्रोतसम्मको दुरी कति रहेको छ भनी सोधिएको प्रश्नको जवाफमा ५५ जना (१०० प्रतिशत) ले नै ०-१० मि. रहेको भन्ने गरेको पाइयो साथै श्री सरस्वती आधारभूत विद्यालयमा पनि विद्यालय देखि खानेपानीको स्रोतसम्मको दुरी सम्बन्धी सोधिएको प्रश्नको जवाफमा ५० जना (१०० प्रतिशत)ले नै ०-१० मि. नै रहेको छ भन्ने गरेको पाइयो । यसरी हेर्दा दुवै विद्यालयमा विद्यालयदेखि खानेपानीको स्रोतसम्मको दुरी बराबरी रहेको पाइयो ।

४.२ विद्यालयमा खानेपानीको प्रयोगको तरिका सम्बन्धी विवरण :

यस अन्तर्गत विद्यालयमा उपलब्ध खानेपानीलाई भण्डारण, शुद्धिकरण गर्ने विधि वा तरिका सम्बन्धी प्राप्त भएका तथ्याङ्क विवरणलाई छुट्टा-छुट्टै व्याख्या गरी तालिका वा चार्टमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

४.२.१ खानेपानी भण्डारण सम्बन्धी विवरण :

सुनसरी जिल्ला इटहरी उपमहानगरपालिकामा रहेको सामुदायिक विद्यालयहरू मध्ये श्री सार्वजनिक आधारभूत विद्यालय र श्री सरस्वती आधारभूत विद्यालयमा खानेपानीको प्रयोग र स्वास्थ्यमा असर सम्बन्धी गरिएको अध्ययनमा खानेपानीको भण्डारण कसरी गर्नु हुन्छ भनी सोधिएको प्रश्नबाट जानकारी संकलन गर्ने क्रममा प्राप्त विवरणलाई तलको तालिकाबाट प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका नं. ७ : खानेपानी भण्डारण सम्बन्धी विवरण

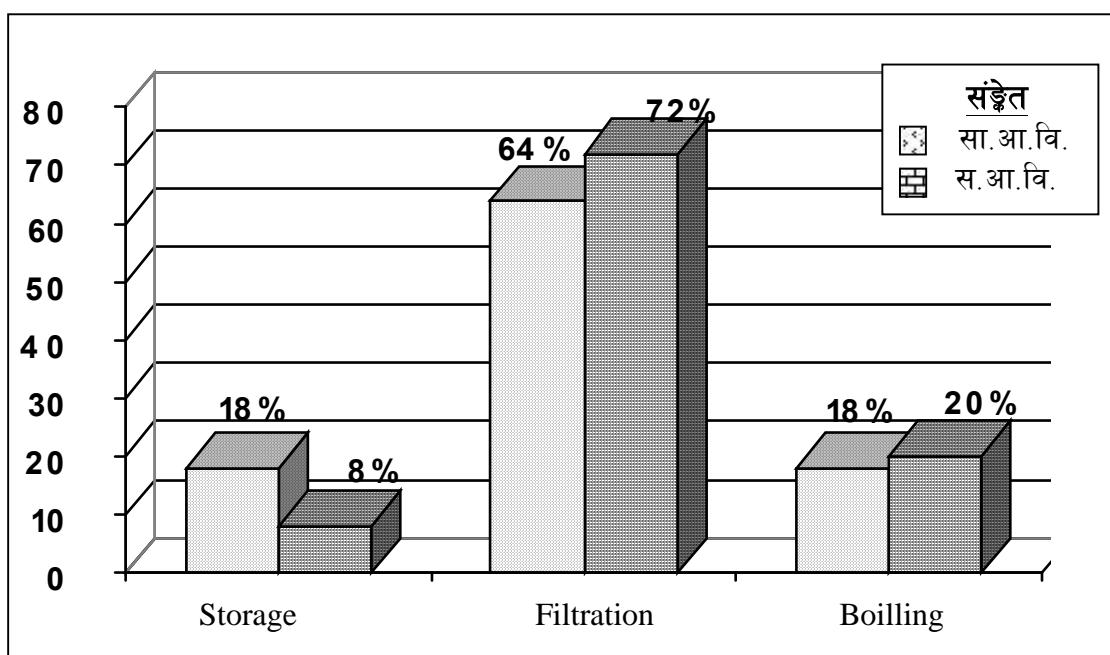
खानेपानी भण्डारण गर्ने तरिका	उत्तरदाताको संख्या			
	सार्वजनिक आ.वि.		सरस्वती आ.वि.	
	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत
बाल्टीनमा	-	-	-	-
ट्याङ्कीमा	-	-	-	-
ठूलो जारमा	-	-	-	-
अन्य भाँडाकुडाँमा	-	-	50	100
भण्डारण गरिदैन	55	100	-	-
जम्मा	55	100	50	100

माथिको तालिका नं. ७ लाई आधारमानी विश्लेषण गर्दा श्री सार्वजनिक आधारभूत विद्यालयमा खानेपानीको स्रोत ट्युबेल रहेको र खानेपानी पर्याप्त मात्रामा उपलब्ध हुने र भण्डारण गर्नु पर्ने आवश्यक नभएकोले ५५ जना (१००%) उत्तरदाताहरूले नै भण्डारण गरिदैन भन्ने गरेको पाइयो साथै श्री सरस्वती आधारभूत विद्यालयमा ५० जना (१००%) उत्तरदाताले नै अन्य भाँडाकुडाँमा भण्डारण गरिन्छ भने गरेको पाइयो । त्यस्तै गरी दुबै विद्यालयमा खाने पानीको स्रोत ट्युबेल रहेको र खानेपानी पर्याप्त मात्रामा उपलब्ध पनि विविध कारणले कुनै बेला ट्युबेल बन्द हुनसक्ने भएकोले त्यसलाई मध्य नजर गरी खानेपानीलाई गाग्री, जग तथा अन्य भाँडाकुडाँमा भण्डारण गर्ने गरेको पाइयो ।

४.२.२ खानेपानी शुद्धिकरण सम्बन्धी विवरण :

सुनसरी जिल्ला इटहरी उपमहानगरपालिकामा रहेको सामुदायिक विद्यालयहरूमध्ये श्री सार्वजनिक आधारभूत विद्यालय र श्री सरस्वती आधारभूत विद्यालयमा खानेपानीको प्रयोग र स्वास्थ्यमा असर सम्बन्धी गरिएको अध्ययनमा खानेपानीको शुद्धिकरण सम्बन्धी जानकारी सङ्कलन गर्ने क्रममा प्राप्त विवरणलाई तलको स्तम्भ चित्रबाट प्रस्तुत गरिएको छ ।

चित्र नं. १ : खानेपानी शुद्धिकरण सम्बन्धी विवरण

प्रस्तुत स्तम्भ चित्र नं. १ लाई विश्लेषण गर्दा श्री सार्वजनिक आधारभूत विद्यालयका उत्तरदाताहरूमा पानी शुद्धिकरणका विधिहरू मध्ये १८ प्रतिशत Storage, ६४ प्रतिशत Filtration र १८ प्रतिशतलाई Boiling विधिको बारेमा थाहा भएको पाइयो । त्यस्तै गरी श्री सरस्वती आधारभूत विद्यालयका उत्तरदाताहरू मध्ये ८ प्रतिशतलाई Storage, ७२ प्रतिशतलाई Filtration र २० प्रतिशतलाई Boiling विधिको बारेमा जानकारी रहेको पाइयो ।

यसरी हेर्दा सरस्वती आधारभूत विद्यालयमा सबैभन्दा बढी ७२ प्रतिशतलाई Filtration विधिको बारेमा जानकारी रहेको पाइयो भने सार्वजनिक आधारभूत विद्यालयमा सबैभन्दा बढी ६४ प्रतिशतलाई Filtration विधिको बारेमा नै जानकारी रहेको पाइयो ।

४.२.३ खानेपानी प्रयोग गर्ने सम्बन्धी विवरण :

सुनसरी जिल्ला इटहरी उपमहानगरपालिकामा रहेको सामुदायिक विद्यालयहरु मध्ये श्री सार्वजनिक आधारभूत विद्यालय र श्री सरस्वती आधारभूत विद्यालयमा खानेपानीको प्रयोग र स्वास्थ्यमा असर सम्बन्धी गरिएको अध्ययनमा खानेपानी शुद्धिकरण गरेर प्रयोग गर्ने गरेको वा शुद्धिकरण नगरी प्रयोग गर्ने गरेको भनी जानकारी सङ्कलन गर्ने क्रममा प्राप्त विवरणलाई तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका नं. ८ : खानेपानी प्रयोग गर्ने सम्बन्धी विवरण

खानेपानी शुद्धिकरण सम्बन्धी विवरण	उत्तरदाताको संख्या			
	सार्वजनिक आ.वि.		सरस्वती आ.वि.	
	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत
गर्ने	43	78%	47	94%
नगर्ने	12	22%	3	6%
जम्मा	55	100%	50	100%

माथिको तालिका नं. ८ लाई आधारमानी विश्लेषण गर्दा सार्वजनिक आधारभूत विद्यालयका ५५ जना उत्तरदाताहरुमध्ये ४३ जना (७८ प्रतिशत) ले पानी शुद्धिकरण गर्ने गरेको छ भने पाइयो भने १२ जना (२२%) ले पानी शुद्धिकरण गरेको छैन भने पाइयो । त्यस्तै गरी सरस्वती आधारभूत विद्यालयका ५० जना उत्तरदाताहरुमध्ये ४७ जना (९४%) ले पानी शुद्धिकरण गरेको छ भने पाइयो भने ३ जना (६%) ले पानी शुद्धिकरण गर्ने गरेको छैन भनेको पाइयो ।

यसरी हेर्दा दुवै विद्यालयमा खानेपानी शुद्धिकरण गरेर नै पिउने गरेको पाइयो । जसको कारणमा खानेपानी शुद्धिकरण सम्बन्धी आवश्यक ज्ञान भएको साथै शुद्धिकरण गरेर पिउनु पर्छ भन्ने धारणामा परिवर्तन भएको पाइयो ।

४.३ शौचालयको अवस्था सम्बन्धी विवरण :

यस अन्तर्गत शौचालयको अवस्था, शौचालयमा पानीको व्यवस्था, पिउने पानीको स्रोत देखि शौचालयसम्मको दुरी र फोहोरमैलाको व्यवस्थापन सम्बन्धी प्राप्त भएका तथ्याङ्क विवरणलाई छुट्टा-छुट्टै व्याख्या गरी तालिका वा चार्टमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

४.३.१ चर्पी सम्बन्धी विवरण :

सुनसरी जिल्ला इटहरी उपमहानगरपालिकामा रहेको सामुदायिक विद्यालयहरूमध्ये श्री सार्वजनिक आधारभूत विद्यालय र श्री सरस्वती आधारभूत विद्यालयमा खानेपानीको प्रयोग र स्वास्थ्यमा असर सम्बन्धी गरिएको अध्ययनमा चर्पी निर्माण भएको छ वा छैन भनी जानकारी सङ्कलन गर्ने क्रममा प्राप्त विवरणलाई तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका नं. ९ : चर्पी भए न भएको विवरण

चर्पी भए नभएको विवरण	उत्तरदाताको संख्या			
	सार्वजनिक आ.वि.		सरस्वती आ.वि.	
	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत
छ	55	100%	50	100%
छैन	-	-	-	-
जम्मा	55	100%	50	100%

माथिको तालिका नं. ९ लाई आधारमानी विश्लेषण गर्दा सार्वजनिक आधारभूत विद्यालयका ५५ जना उत्तरदाताहरू मध्ये ५५ जना (१००%) बाट नै विद्यालयमा चर्पी निर्माण भएको छ भनी जवाफ पाइयो साथै सरस्वती आधारभूत विद्यालयमा पनि ५० जना उत्तरदाताहरू मध्ये ५० जना १००% ले नै विद्यालयमा चर्पी निर्माण गरिएको छ भन्ने गरेको पाइयो । यसरी हेर्दा दुवै विद्यालयमा नै चर्पी निर्माण भएको पाइयो ।

४.३.२ शौचालयमा पानीको व्यवस्था सम्बन्धी विवरण :

सुनसरी जिल्ला इटहरी उपमहानगरपालिकामा रहेका सामुदायिक विद्यालयहरूमध्ये श्री सरस्वती आधारभूत विद्यालय र श्री सार्वजनिक आधारभूत विद्यालयमा खानेपानीको प्रयोग र स्वास्थ्यमा असर सम्बन्धी गरिएको अध्ययनमा शौचालयमा पानीको व्यवस्था सम्बन्धी विवरण भनी जानकारी सङ्कलन गर्ने क्रममा प्राप्त विवरणलाई तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका नं. १० : शौचालयमा पानीको व्यवस्था सम्बन्धी विवरण

शौचालयमा पानीको व्यवस्था	उत्तरदाताको संख्या			
	सार्वजनिक आ.वि.		सरस्वती आ.वि.	
	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत
छ	40	73%	30	60%
छैन	15	27%	20	40%
जम्मा	55	100%	50	100%

माथिको तालिका नं. १० लाई आधारमानी विश्लेषण गर्दा सार्वजनिक आधारभूत विद्यालयका ५५ जना उत्तरदाताहरू मध्ये ४० जना (७३%) ले शौचालयमा पानीको व्यवस्था छ भन्ने पाइयो भने १५ जना (२७%) शौचालयमा पानीको व्यवस्था छैन भन्ने पाइयो । त्यस्तै गरी सरस्वती आधारभूत विद्यालयमा ५० जना उत्तरदाताहरूमध्ये ३० जना (६०%) ले शौचालयमा पानीको व्यवस्था छ भन्ने गरेको पाइयो भने २० जना (४०%) ले शौचालयमा पानीको व्यवस्था छैन भन्ने गरेको पाइयो । यसरी हेर्दा दुवै विद्यालयको शौचालयमा नै पानीको व्यवस्था बढी रहेको छ भनेको पाइयो ।

४.३.३ खानेपानीको स्रोत देखि शौचालयसम्मको दुरी :

सुनसरी जिल्ला इटहरी उपमहानगरपालिकामा रहेको सामुदायिक विद्यालयहरूमध्ये श्री सार्वजनिक आधारभूत विद्यालय र श्री सरस्वती आधारभूत विद्यालयमा खानेपानीको प्रयोग र स्वास्थ्यमा असर सम्बन्धी गरिएको अध्ययनमा खानेपानीको स्रोत देखि शौचालयसम्मको दुरी कति टाढा छ भनी जानकारी सङ्कलन गर्ने क्रममा प्राप्त विवरणलाई तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका नं. ११ : खानेपानीको स्रोत देखि शौचालयसम्मको दुरी

खानेपानीको स्रोत देखि शौचालयसम्मको दुरी	विद्यालयको नाम			
	श्री सार्वजनिक आ.वि.		श्री सरस्वती आ.वि.	
	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत
०-२० मिटर	55	100%	-	-
२१-३० मिटर	-	-	50	100%
३१-४० मिटर	-	-	-	-
५० मिटर भन्दा बढी	-	-	-	-
जम्मा	55	100%	50	100%

माथिको तालिका नं. ११ लाई आधारमानी विश्लेषण गर्दा श्री सार्वजनिक आधारभूत विद्यालयमा खानेपानीको स्रोत देखि शौचालयसम्मको दुरी कति रहेको छ, भनी सोध्दा ५५ जना (१००%) उत्तरदाताहरूले नै ०-२० मि. रहेको छ, भन्ने गरेको पाइयो भने श्री सरस्वती आधारभूत विद्यालयमा खानेपानीको स्रोत देखि शौचालयसम्मको दुरी कति रहेको छ, भनी सोध्दा ५० जना (१००%) उत्तरदाताहरूले नै २१-३० मि. रहेको छ, भन्ने गरेको पाइयो । यसरी हेर्दा सार्वजनिक आधारभूत विद्यालयमा भन्दा सरस्वती आधारभूत विद्यालयमा पानीको स्रोत देखि शौचालयसम्मको दुरी टाढा रहेको पाइयो ।

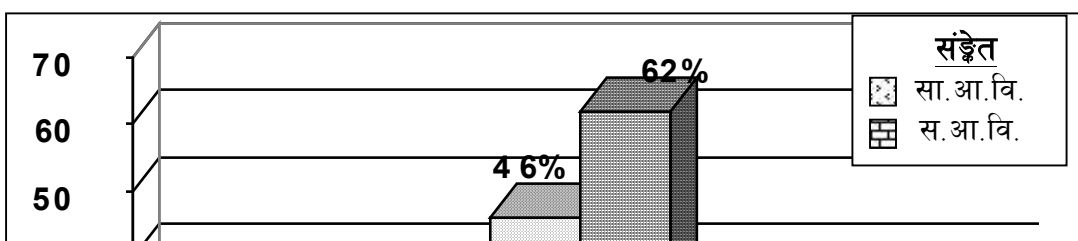
४.४ फोहोरमैलाको अवस्था तथा व्यवस्थापन :

यस अन्तर्गत फोहोरमैलाको व्यवस्थापन गर्ने तरिका, फोहोरमैला र प्रदुषित पानीबाट सर्ने रोगवारे जानकारी भए नभएको र पानी प्रदुषित हुने कारण वारे प्राप्त भएका तथ्याङ्क विवरणलाई छुट्टा-छुट्टै व्याख्या, विश्लेषण गरी आवश्यकता अनुसार तालिका वा चार्टमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

४.४.१ फोहोरमैलाको व्यवस्थापन सम्बन्धी विवरण :

दुवै विद्यालयमा फोहोरमैलाको व्यवस्थापन सम्बन्धी जानकारी सङ्कलन गर्ने क्रममा प्राप्त विवरणलाई तलको वृत्त चित्रबाट छुट्टा-छुट्टै प्रस्तुत गरिएको छ ।

चित्र नं. २ : फोहोरमैलाको व्यवस्थापन सम्बन्धी विवरण

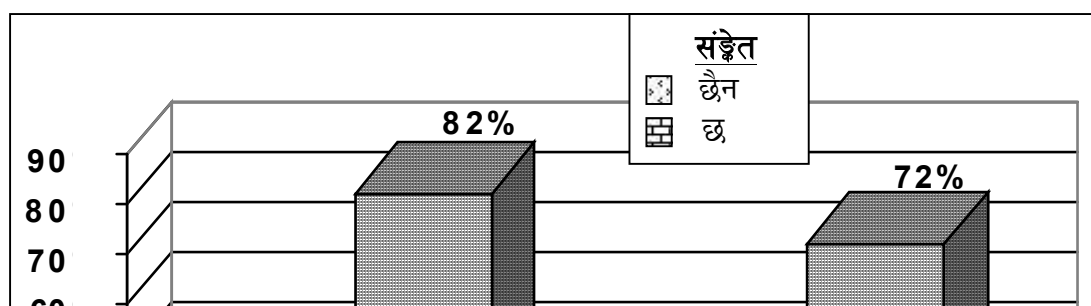

प्रस्तुत स्तम्भ चित्र नं. २ लाई आधारमानी विश्लेषण गर्दा सार्वजनिक आधारभूत विद्यालयका उत्तरदाताहरूमध्ये २७ प्रतिशतले विद्यालयबाट निस्कने फोहोरमैला खाल्डोमा गाड्ने र ४६ प्रतिशतले जलाउने र २७ प्रतिशतले थुपार्ने गरेको पाइयो । साथै सरस्वती आधारभूत विद्यालयका उत्तरदाताहरूमध्ये २६ प्रतिशतले खाल्डोमा गाड्ने, ६२ प्रतिशतले जलाउने र १२ प्रतिशतले थुपार्ने गरेको पाइयो । प्राप्त तथ्याङ्कलाई आधारमानी हेर्दा सार्वजनिक आधारभूत विद्यालयमा धेरैजसो खाल्डोमा गाड्ने र थुपार्ने गरेको पाइयो र सरस्वती आधारभूत विद्यालयमा धेरै जसो फोहोरमैला थुपारेर जलाउने गरेको पाइयो ।

४.४.२ प्रदुषित पानीबाट सर्ने रोगबारे जानकारी सम्बन्धी विवरण :

फोहोरमैला र प्रदुषित पानी भनेको विभिन्न किसिमका रोगहरूको भण्डार हो । तसर्थ फोहोरमैला र प्रदुषित पानीबाट कस्ता रोगहरू सर्दछन् भनी जो कोहीलाई जानकारी हुन जरुरी छ । त्यस्तै सार्वजनिक आधारभूत विद्यालयमा र सरस्वती आधारभूत विद्यालयका उत्तरदाताहरू समक्ष फोहोरमैला र प्रदुषित पानीबाट सर्ने रोगबारे जानकारी छ वा छैन भनी जानकारी सङ्कलन गर्ने क्रममा प्राप्त भएका तथ्याङ्क विवरणलाई तलको स्तम्भ चित्रमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

चित्र नं. ३ : प्रदुषित पानीबाट सर्ने रोगबारे जानकारी सम्बन्धी विवरण

प्रस्तुत स्तम्भ चित्र नं. ३ लाई आधारमानी विश्लेषण गर्दा सार्वजनिक आधारभूत विद्यालयका उत्तरदाताहरु मध्ये ८२ प्रतिशतले फोहोरमैला र प्रदुषित पानीबाट सर्ने रोगबारे जानकारी छ भन्ने गरेको र १८ प्रतिशतले फोहोरमैला र प्रदुषित पानीबाट सर्ने रोगबारे जानकारी छैन भन्ने गरेको पाइयो । साथै सरस्वती आधारभूत विद्यालयका उत्तरदाताहरु मध्ये ७२ प्रतिशतले फोहोरमैला र प्रदुषित पानीबाट सर्ने रोगबारे जानकारी छ भन्ने गरेको र २८ प्रतिशतले छैन भन्ने गरेको पाइयो । प्राप्त तथ्याङ्कलाई आधारमानी हेर्दा सरस्वती आधारभूत विद्यालयका उत्तरदाताहरु भन्दा सार्वजनिक आधारभूत विद्यालयका उत्तरदाताहरुलाई फोहोरमैला र प्रदुषित पानीबाट सर्ने रोगबारेमा जानकारी बढी भएको पाइयो ।

४.४.३ फोहोरमैला र प्रदुषित पानीबाट सर्ने रोगहरु सम्बन्धी विवरण :

फोहोरमैला र प्रदुषित पानी भनेको विभिन्न किसिमका रोगहरु सर्ने गर्दछन् । इटहरी उपमहानगरपालिकामा रहेको सामुदायिक विद्यालयहरुमध्ये श्री सार्वजनिक आधारभूत विद्यालय र श्री सरस्वती आधारभूत विद्यालयमा खानेपानीको प्रयोग र स्वास्थ्यमा असर सम्बन्धी गरिएको अध्ययनमा तथ्याङ्क सङ्कलन गर्ने क्रममा फोहोरमैला र प्रदुषित पानीबाट सर्ने रोगहरु बारेमा जानकारी छ वा छैन भनी प्रश्न सोधिएको थियो । जसमा दुवै विद्यालयका धेरै जसो उत्तरदाताहरुले जानकारी छ भन्ने उत्तर दिएका थिए । तसर्थ ती फोहोरमैला र प्रदुषित पानीबाट सर्ने रोगहरुबाट जानकारी भएको रोगहरु सम्बन्धी विवरणलाई तलको तालिकामा प्रस्तुत गरी प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका नं. १२ : फोहोरमैला र प्रदुषित पानीबाट सर्ने रोगहरु सम्बन्धी विवरण

फोहोरमैला र प्रदुषित पानीबाट सर्ने रोगहरु सम्बन्धी विवरण	विद्यालयको नाम			
	श्री सार्वजनिक आ.वि.		श्री सरस्वती आ.वि.	
	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत
आउँ, भाँडापखाला	40	73%	42	84%
अमलपित्त	5	9%	6	12%
अन्य	10	18%	2	4%
जम्मा	55	100%	50	100%

प्रस्तुत तालिका नं. १२ लाई आधारमानी विश्लेषण गर्दा सार्वजनिक आधारभूत विद्यालयमा फोहोरमैला र प्रदुषित पानीबाट सर्ने रोगवारे जानकारी हुने ४० जना उत्तरदाताहरु ७३% ले फोहोरमैला र प्रदुषित पानीबाट आउँ, भाँडापखाला, ५ जना (९%) अमलपित्त र १० जना १८% लाई अन्य रोग सँछ्छ भनी उत्तर दिएको पाइयो भने सरस्वती आधारभूत विद्यालयका ५० जना उत्तरदाताहरु मध्ये ४२ जना (८४%) ले फोहोरमैला र प्रदुषित पानीबाट आउँ, भाँडापखाला, ६ जना (१२%) ले अमलपित्त र २ जना (४%) ले अन्य रोग सँछ्छ भनी उत्तर दिएको पाइयो । प्राप्त तथ्याङ्कलाई आधारमानी हेर्दा सार्वजनिक आधारभूत विद्यालयका धेरै जसो उत्तरदाताहरुलाई फोहोरमैला र प्रदुषित पानीबाट लाग्ने रोग मध्ये सबैभन्दा बढी उत्तरदातालाई आउँ, भाँडापखाला र सबैभन्दा कमलाई अमलपित्त रोग सँछ्छ भनी जानकारी पाइयो भने सरस्वती आधारभूत विद्यालयमा धेरै जसो उत्तरदाताहरुलाई फोहोरमैला र प्रदुषित पानीबाट लाग्ने रोगमध्ये बढी उत्तरदातालाई आउँ, भाँडापखाला र सबैभन्दा कमलाई अन्य रोग सँछ्छ भनी जानकारी रहेको पाइयो ।

४.४.४ पानी प्रदुषण हुने कारण जानकारी भए नभएको सम्बन्धी विवरण :

पानी मानव जिवनको लागि अत्यन्तै महत्वपूर्ण चिज हो, मानिसले दैनिक रुपमा व्यक्तिगत, घरायसी लगायत विभिन्न ठाउँमा पानीको उपयोग गर्ने गर्दछ । यसरी पाइला पाइलामा अती आवशकीय पानी दिनानु दिन प्रदुषित भई रहेको अवस्थामा इटहरी उपमहानगरपालिकामा रहेको सामुदायिक विद्यालयहरु मध्ये श्री सार्वजनिक आधारभूत विद्यालय र श्री सरस्वती आधारभूत विद्यालयमा खानेपानीको प्रयोग र स्वास्थ्यमा असर

सम्बन्धी गरिएको अध्ययनमा पानी प्रदुषण हुने कारण थाहा भए नभएको जानकारी सम्बन्धी प्राप्त तथ्याङ्क विवरणलाई तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका नं. १३ : पानी प्रदुषण हुने कारण जानकारी भए नभएको सम्बन्धी विवरण

पानी प्रदुषण हुने कारण थाहा छ वा छैन	उत्तरदाताको संख्या			
	सार्वजनिक आ.वि.		सरस्वती आ.वि.	
	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत
छ	50	91%	48	96%
छैन	5	9%	2	4%
जम्मा	55	100%	50	100%

माथिको तालिका नं. १३ अनुसार श्री सार्वजनिक आधारभूत विद्यालयका ५५ जना उत्तरदाताहरू मध्येबाट ९१% ले पानी प्रदुषण हुने कारण थाहा छ भन्ने गरेको र ९% उत्तरदाताले थाहा छैन भन्ने गरेको पाइयो भने सरस्वती आधारभूत विद्यालयका ५० जना उत्तरदाताहरूमध्ये ९६% ले पानी प्रदुषण हुने कारण थाहा छ भन्ने गरेको र ४% ले थाहा छैन भन्ने गरेको पाइयो । जसमा सार्वजनिक आधारभूत विद्यालयको तुलनामा सरस्वती आधारभूत विद्यालयका उत्तरदाताहरूलाई बढी मात्रामा पानी प्रदुषण हुने कारण थाहा भएको पाइयो ।

४.४.५ पानी प्रदुषण हुने कारण सम्बन्धी विवरण :

श्री सार्वजनिक आधारभूत विद्यालय र श्री सरस्वती आधारभूत विद्यालयमा खानेपानीको प्रयोग र स्वास्थ्यमा असर सम्बन्धी गरिएको अध्ययनमा पानी प्रदुषण हुने कारण थाहा भएकाहरू मध्येबाट पानी प्रदुषण हुने विभिन्न कारणहरू सम्बन्धी प्राप्त तथ्याङ्क विवरणलाई तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका नं. १४ : पानी प्रदुषण हुने कारण सम्बन्धी विवरण

पानी प्रदुषित हुने कारण सम्बन्धी विवरण	विद्यालयको नाम
--	----------------

	सार्वजनिक आ.वि.		सरस्वती आ.वि.	
	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत
Sewage	21	38%	24	48%
Industrial and Trade Wastes	12	22%	20	40%
Agriculture Pollution	6	11%	4	8%
Physical Pollutants	16	5%	2	4%
जम्मा	55	100%	50	100%

माथिको तालिका नं. १४ अनुसार श्री सार्वजनिक आधारभूत विद्यालयमा पानी प्रदुषण हुने कारण थाहा छ भन्ने ५५ जना उत्तरदाताहरू मध्ये Sewage भन्नेहरू ३८% Industrial and Trade Wastes भन्नेहरू २२% Agriculture Pollution भन्नेहरू ११ प्रतिशत र Physical Pollutants भन्नेहरू २९% रहेको पाइयो भने सरस्वती आधारभूत विद्यालयमा पानी प्रदुषण हुने कारण थाहा छ भन्ने ५० जना उत्तरदाताहरू मध्ये Sewage भन्नेहरू ४८% Industrial and Trade Wastes भन्नेहरू ४०%, Agriculture Pollution भन्नेहरू ८% र Physical Pollutants भन्नेहरू ४% रहेको पाइयो । जसमा सार्वजनिक आधारभूत विद्यालयका उत्तरदाताहरू मध्ये सबैभन्दा बढी ३८% ले Sewage बाट पानी प्रदुषण हुन्छ, भन्ने सरस्वती आधारभूत विद्यालयका उत्तरदाताहरूमध्ये सबैभन्दा बढी ४८% ले Sewage कै कारण पानी प्रदुषण हुन्छ, भन्ने गरेको पाइयो ।

४.५ खानेपानीले स्वास्थ्यमा पर्न सक्ने असर सम्बन्धी ज्ञान :

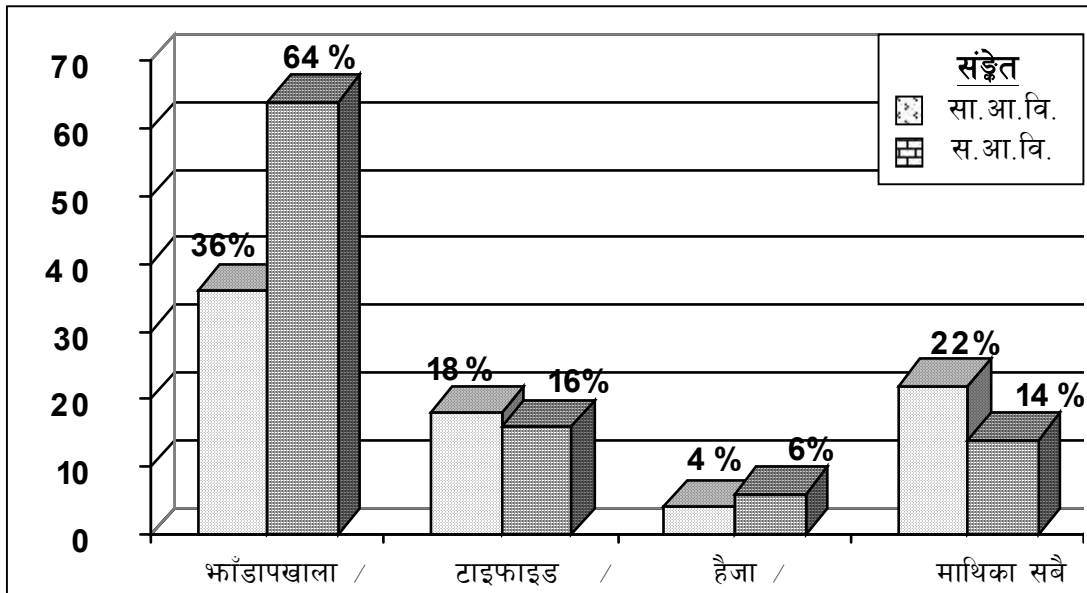
विद्यालयमा उपलब्ध भएको खानेपानीले त्यस विद्यालयसंग सम्बन्धित व्यक्तिहरू शिक्षक, विद्यार्थी तथा कर्मचारीहरूलाई प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष रूपमा प्रभाव पारेको हुन्छ । तसर्थ यस शीर्षक अन्तर्गत प्रदुषित पानीबाट लाग्ने रोगहरू वारे जानकारी, विद्यालयमा स्वास्थ्य परीक्षण गर्ने व्यवस्था, बढी मात्रामा विरामी हुने महिना र स्वास्थ्य समस्या आउने कारणहरू सम्बन्धी प्राप्त भएका तथ्याङ्क विवरणलाई छुट्टा-छुट्टै व्याख्या गरी भिन्ना भिन्नै तालिका वा चार्टमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

४.५.१ उत्तरदाताको अनुसार प्रदुषित पानीबाट लाग्ने रोगहरू सम्बन्धी जानकारी तुलनात्मक

:

श्री सार्वजनिक आधारभूत विद्यालय र श्री सरस्वती आधारभूत विद्यालयमा खानेपानीको प्रयोग र स्वास्थ्यमा असर सम्बन्धी गरिएको अध्ययनमा प्रदुषित पानीबाट लाग्ने रोगहरु सम्बन्धी प्राप्त तथ्याङ्क विवरणलाई तलको स्तम्भ चित्रमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

चित्र नं. ४ : प्रदुषित पानीबाट लाग्ने रोगहरु वारे जानकारी

माथिको स्तम्भ चित्र नं. ४ अनुसार विश्लेषण गर्दा सार्वजनिक आधारभूत विद्यालयका उत्तरदाताहरु मध्ये प्रदुषित पानीबाट सर्ने रोगहरुमध्ये भाँडापखाला सम्बन्धी जानकारी हुने ३६%, टाइफाइड सम्बन्धी जानकारी हुने १८%, हैजा सम्बन्धी जानकारी हुने ४% र भाँडापखाला, टाइफाइड र हैजा सबै रोगवारे जानकारी हुने २२% रहेको पाइयो भने श्री सरस्वती आधारभूत विद्यालयका उत्तरदाताहरु मध्ये प्रदुषित पानीबाट सर्ने रोगहरु मध्ये भाँडापखाला सम्बन्धी जानकारी हुने ६४%, टाइफाइड सम्बन्धी जानकारी हुने १६% हैजा सम्बन्धी जानकारी हुने ६% र भाँडापखाला, टाइफाइड र हैजा सबै रोगवारे जानकारी हुने १४% रहेको पाइयो । यसरी हेर्दा सार्वजनिक आधारभूत विद्यालयका उत्तरदाताहरु मध्ये सबैभन्दा बढी ३६% लाई भाँडापखाला रोगवारे जानकारी भएको र सरस्वती आधारभूत विद्यालयका उत्तरदाताहरु मध्ये सबैभन्दा बढी ६४% भाँडापखाला सम्बन्धी नै जानकारी भएको पाइयो भने सबै भन्दा कम हैजा सम्बन्धी जानकारी रहेको पाइयो ।

४.५.२ विद्यालयमा स्वास्थ्य परीक्षण गर्ने व्यवस्था :

सुनसरी जिल्ला इटहरी उपमहानगरपालिकामा रहेको सामुदायिक विद्यालयहरु मध्ये श्री सार्वजनिक आधारभूत विद्यालय र श्री सरस्वती आधारभूत विद्यालयमा खानेपानी प्रयोग र स्वास्थ्यमा असर सम्बन्धी गरिएको अध्ययनमा उत्तरदाताहरुलाई विद्यालयमा बेला बेलामा स्वास्थ्य परीक्षण गर्ने व्यवस्था छ, वा छैन भनी सोधिएको प्रश्नबाट प्राप्त जानकारीलाई तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका नं. १५ : विद्यालयमा स्वास्थ्य परीक्षण गर्ने व्यवस्था

स्वास्थ्य परीक्षण गर्ने व्यवस्था	उत्तरदाताको संख्या			
	सार्वजनिक आ.वि.		सरस्वती आ.वि.	
	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत
छ	-	-	50	100%
छैन	55	100%	-	-
जम्मा	55	100%	50	100%

माथिको तालिका नं. १५ अनुसार विश्लेषण गर्दा श्री सार्वजनिक आधारभूत विद्यालयमा ५५ जना उत्तरदाताहरु मध्ये १००% ले नै विद्यालयमा स्वास्थ्य परीक्षण गर्ने व्यवस्था छैन भनी जवाफ दिइएको पाइयो भने श्री सरस्वती आधारभूत विद्यालयमा ५०जना उत्तरदाताहरु मध्ये १००% ले नै विद्यालयमा स्वास्थ्य परीक्षण गर्ने व्यवस्था छ, भनी जवाफ दिइएको पाइयो । जस अनुसार सार्वजनिक आधारभूत विद्यालयमा स्वास्थ्य परीक्षण गर्ने व्यवस्था नभएको र सरस्वती आधारभूत विद्यालयमा स्वास्थ्य परीक्षण गर्ने व्यवस्था रहेको पाइयो ।

४.५.३ बढी मात्रामा विरामी हुने महिना सम्बन्धी विवरण :

श्री सार्वजनिक आधारभूत विद्यालय र श्री सरस्वती आधारभूत विद्यालयमा खानेपानीको प्रयोग र स्वास्थ्यमा असर सम्बन्धी गरिएको अध्ययनमा उत्तरदाताहरुलाई कुन समयमा बढी मात्रामा विरामी पर्नु हुन्छ भनी जानकारी सङ्कलन गर्ने क्रममा प्राप्त जानकारीलाई तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका नं. १६ : बढी मात्रामा विरामी हुने महिना सम्बन्धी विवरण

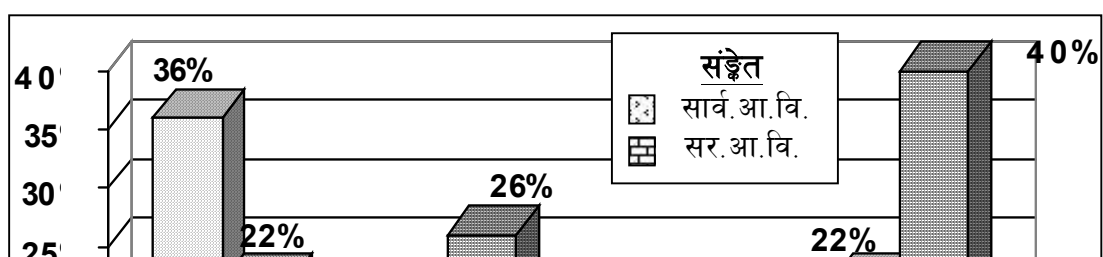
बढी मात्रामा विरामी हुने महिना सम्बन्धी विवरण	विद्यालयको नाम			
	सार्वजनिक आ.वि.		सरस्वती आ.वि.	
	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत
बैशाख देखि अषाढ	28	51%	24	48%
श्रावण देखि असोज	15	27%	7	14%
कार्तिक देखि पौष	7	13%	13	26%
माघ देखि चैत्र	5	9%	6	12%
जम्मा	55	100%	50	100%

माथिको तालिका नं. १६ लाई आधारमानी हेर्दा श्री सार्वजनिक आधारभूत विद्यालयका उत्तरदाताहरूमध्ये सबै भन्दा बढी ५१% बैशाख देखि असार महिनामा विरामी पर्ने गरेको त्यस्तै श्रावण देखि असोज २७%, कार्तिक देखि पौष १३% र माघ देखि चैत्र महिनामा ९% विरामी हुने गरेको पाइयो । त्यस्तै सरस्वती आधारभूत विद्यालयका उत्तरदाताहरूमध्ये सबैभन्दा बढी ४८% बैशाख देखि असार महिनामा विरामी हुने गरेको त्यस्तै श्रावण देखि असोज १४%, कार्तिक देखि पौष महिनामा २६% र माघ देखि चैत्र महिनामा १२% विरामी हुने गरेको पाइयो । यसरी हेर्दा दुवै विद्यालयमा बैशाख देखि श्रावण महिनामा बढी मात्रामा विरामी हुने गरेको पाइयो ।

४.५.४ बढी मात्रामा विरामी हुने रोग सम्बन्धी विवरण :

कुनै व्यक्तिमा कुनै रोगसँग लड्ने प्रतिरोधात्मक क्षमता बढी हुन्छ, भने कुनै व्यक्तिमा कम हुन्छ । तसर्थ कम रोग प्रतिरोधात्मक क्षमता भएका व्यक्तिहरूलाई रोग लाग्ने गर्दछ, त्यसैले व्यक्ति पिच्छे रोग फरक-फरक हुन्छ । यहाँ श्री सार्वजनिक आधारभूत विद्यालय र श्री सरस्वती आधारभूत विद्यालयमा खानेपानीको प्रयोग र स्वास्थ्यमा असर सम्बन्धी गरिएको अध्ययनमा उत्तरदाताहरूलाई कुन रोग लागी बढी मात्रामा विरामी पर्नु हुन्छ भनी जानकारी सङ्कलन गर्ने क्रममा प्राप्त जानकारीलाई तलको स्तम्भ चित्रमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

चित्र नं. ५ : बढी मात्रामा विरामी हुने रोग सम्बन्धी विवरण

माथिको स्तम्भ चित्र नं. ५ लाई आधारमानी हेर्दा श्री सार्वजनिक आधारभूत विद्यालयका उत्तरदाताहरु मध्ये रुघाखोकीबाट २२%, टाइफाइडबाट १८%, हैजाबाट ४% र भाँडापखाला र आउँमासीबाट ३६% विरामी हुने गरेको पाइयो । त्यस्तै सरस्वती आधारभूत विद्यालयका उत्तरदाताहरु मध्ये रुघाखोकीबाट ४०%, टाइफाइडबाट २६%, हैजाबाट १२% र भाँडापखाला र आउँमासीबाट २२% विरामी हुने गरेको पाइयो । फोहोरमैलाको उचित व्यवस्थापन नहुँदा तथा पानी शुद्धिकरण नगरिकन नै प्रयोग गर्दै आएको कारण भाँडापखाला र आउँमासी र रुघाखोकीबाट विरामी हुनेहरुको संख्या बढी मात्रामा हुने गरेको पाइयो ।

४.५.५ स्वास्थ्य समस्याको कारण सम्बन्धी विवरण :

खानेपानीको प्रयोग र स्वास्थ्यमा असर सम्बन्धी गरिएको अध्ययनमा स्वास्थ्य समस्याको कारण सम्बन्धी सङ्कलन गर्ने क्रममा प्राप्त जानकारीलाई तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका नं. १७ : स्वास्थ्य समस्याको कारण सम्बन्धी विवरण

स्वास्थ्य समस्याको कारण सम्बन्धी	विद्यालयको नाम
----------------------------------	----------------

विवरण	सार्वजनिक आ.वि.		सरस्वती आ.वि.	
	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत
दुषित पानी पिउनाले	15	27%	18	36%
फोहोर र बासी खाने कुरा खानाले	23	42%	20	40%
असन्तुलित खाना खानाले	15	27%	12	24%
अन्य	2	4%	-	-
जम्मा	55	100%	50	100%

माथिको तालिका नं. १७ लाई आधारमानी हेर्दा सार्वजनिक आधारभूत विद्यालयका उत्तरदाताहरु मध्ये २७% ले, दुषित पानी पिउनाले, ४२% ले फोहोर र बाँसी खानेकुरा खानाले २७% ले असन्तुलित खाना खानाले र ४% ले अन्य खानेकुरा खानाले विरामी हुने गरेको बताएका छन् । त्यस्तै श्री सरस्वती आधारभूत विद्यालयका उत्तरदाताहरु मध्ये ३६% दुषित पानी पिउनाले ४०% फोहोर र बाँसी खानेकुरा खानाले र २४% ले असन्तुलित खाना खानाले विरामी हुने गरेको बताएका छन् ।

४.६ सारांश :

विश्व आज २१ औं शताब्दीमा प्रवेश गरेतापनि हाम्रो देश धेरै पछाडी रहेको छ । हाम्रो देश नेपालको परिप्रेक्ष्यमा हेर्दा जलस्रोतको हिसावले दोस्रो धनी देश मानिए तापनि यहाँका जनताहरुले प्रशस्त मात्रामा स्वच्छ र सुरक्षित खानेपानीको उपभोग गर्न पाएका छैनन् । जसको फलस्वरुप भाँडापखाला, आउँ, टाइफाइड, हैजा लगायत अन्य विभिन्न किसिमका स्वास्थ्य समस्याहरु वर्षेनी बढिरहेको अवस्था छ । परिवार, गाउँ, टोल, सार्वजनिक स्थल, विभिन्न संघसंस्था लगायत विद्यालय जस्तो पवित्र ठाउँमा खानेपानीको परिपूर्ति पर्याप्त र सुरक्षित मात्रामा हुनु अती आवश्यक छ । जहाँ थुप्रै मानिसहरुको स्वास्थ्यसँग सम्बन्ध रहेको हुन्छ । तसर्थ त्रि.वि.शिक्षा शास्त्र संकाय अन्तर्गत स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्ष स्वास्थ्य शिक्षा विषय अन्तर्गत कोड नं. ५९८ को आंशिक पाठ्यभार पूरा गर्न शोधपत्र तयार पारिएको छ ।

अध्ययन क्षेत्रको रुपमा सुनसरी जिल्लाको इटहरी उपमहानगरपालिका अन्तर्गत रहेका श्री सार्वजनिक आधारभूत विद्यालय र श्री सरस्वती आधारभूत विद्यालय रहेको साथै

उक्त विद्यालयमा खानेपानीको प्रयोग र स्वास्थ्यमा असर सम्बन्धी अध्ययन गरिएको छ । जसमा अध्ययनको उद्देश्य खानेपानीको अवस्था, प्रयोगको अवस्था र स्वास्थ्यमा पारेको प्रभावको अवस्था पत्ता लगाउनु रहेको थियो । जुन उद्देश्य परिपूर्तिको लागि सम्भावनायुक्त नमुना छनौट (चिह्न विधि) अपनाई दुबै विद्यालयको १ देखि ५ सम्म अध्ययनरत विद्यार्थीहरु मध्येबाट र शिक्षक कर्मचारी लगायत जम्मा १०५ जना लाई छनौट गरिएको थियो । साथै प्रश्नावली तयार पारी अन्तरवार्ता विधि अपनाई अनुसन्धानकर्ता स्वयम्को उपस्थितिमा जानकारीहरु संकलन गरिएको थियो । संकलित जानकारी तथा तथ्याङ्कलाई तालिका तथा चित्रको माध्यमद्वारा व्याख्या तथा विश्लेषण गरिएको छ । तथ्याङ्क विश्लेषणको आधारमा नतिजा, निष्कर्ष र सल्लाह सुझावहरु तयार पारिएको छ ।

४.६.१ अध्ययनको नतिजा :

तथ्याङ्क व्याख्या र विश्लेषणको आधारमा अध्ययनबाट निम्नानुसारको नतिजाहरु प्राप्त भएका छन् ।

१. दुई वटा विद्यालयको जम्मा १०५ जना उत्तरदाता रहेका थिए ।
२. श्री सार्वजनिक आधारभूत विद्यालयका ५५ जना उत्तरदाताहरु मध्ये १०० प्रतिशतले नै खानेपानी विद्यालयमा नै उपलब्ध छ भनेको पाइयो साथै सरस्वती आधारभूत विद्यालयका ५० जना उत्तरदाताहरुमध्ये १०० प्रतिशतले नै विद्यालयमा नै खानेपानी उपलब्ध छ भनेको पाइयो ।
३. श्री सार्वजनिक आधारभूत विद्यालयका ५५ जना उत्तरदाताहरु मध्ये (१०० प्रतिशत) ले खानेपानीको स्रोतको रूपमा ट्युबेल प्रयोग गरेको पाइयो भने त्यस्तै सरस्वती आधारभूत विद्यालयका ५० जना उत्तरदाताहरु मध्ये (१०० प्रतिशत) ले खानेपानीको स्रोतको रूपमा ट्युबेल नै प्रयोग गर्ने गरेको पाइयो ।
४. श्री सार्वजनिक आधारभूत विद्यालयका ५५ जना उत्तरदाताहरु मध्ये ५० जना (९१ प्रतिशत)ले खानेपानी पर्याप्त उपलब्ध छ भने ५ जना (९ प्रतिशत) ले विद्यालयमा खानेपानी पर्याप्त उपलब्ध छैन भन्ने पाइयो भने साथै सरस्वती आधारभूत विद्यालयका ५० जना मध्ये ४२ प्रतिशतले पर्याप्त खानेपानी उपलब्ध छ भन्ने पाइयो भने ८४ जना (१६ प्रतिशत) ले विद्यालयमा खानेपानी पर्याप्त उपलब्ध छैन भन्ने पाइयो ।

५. श्री सार्वजनिक आधारभूत विद्यालयका उत्तरदाताहरुमध्ये ८२ प्रतिशतले विद्यालयमा उपलब्ध खानेपानी पिउन योग्य छ भन्ने गरेको पाइयो भने १८ प्रतिशतले पिउन योग्य छैन भन्ने गरेको पाइयो साथै सरस्वती आधारभूत विद्यालयका उत्तरदाताहरु मध्ये ९० प्रतिशतले विद्यालयमा उपलब्ध खानेपानी योग्य छ भने १० प्रतिशतले विद्यालयमा खानेपानी योग्य छैन भनेको पाइयो ।
६. श्री सार्वजनिक आधारभूत विद्यालयमा विद्यालय देखि खानेपानीको स्रोतसम्मको दुरी कति रहेको छ भनी सोधिएको प्रश्नको जवाफमा ५५ जना १०० प्रतिशतले नै ० देखि १० मिटर रहेको भनेको पाइयो साथै सरस्वती आधारभूत विद्यालयमा पनि विद्यालय देखि खानेपानीको स्रोतसम्मको दुरी सम्बन्धी सोधिएको प्रश्नको जवाफमा ५० जना १०० प्रतिशतले नै ० देखि १० मि.नै रहेको छ भनेको पाइयो ।
७. श्री सार्वजनिक आधारभूत विद्यालयमा खानेपानीको स्रोत ट्युबेल रहेको र खानेपानी पर्याप्त मात्रामा उपलब्ध हुने र भण्डारण गर्नु पर्ने आवश्यक नभएकोले ५५ जना (१०० प्रतिशत) उत्तरदाताहरुले नै भण्डार गरिदैन भनेको पाइयो साथै सरस्वती आधारभूत विद्यालयमा ५० जना (१०० प्रतिशत) उत्तरदाताहरुले नै अन्य भाँडाकुडामा भण्डारण गरिन्छ भनेको पाइयो ।
८. श्री सार्वजनिक आधारभूत विद्यालयमा खानेपानी पिउन योग्य नहुनाको कारणहरुमा पानीको स्रोत फोहोर भएर २५ प्रतिशत, भण्डारण गर्ने ठाउँ भएर २० प्रतिशत शुद्धिकरण गर्ने तरिका थाहा नभएर १५ प्रतिशत शुद्ध गर्न स्रोतसाधन नभएर ४० प्रतिशत रहेको पाइयो भने सरस्वती आधारभूत विद्यालयमा खानेपानी पिउन योग्य नहुनाको कारणहरुमा पानीको स्रोत फोहोर भएर ६६.६६ प्रतिशत भण्डारण गर्ने ठाउँ फोहोर भएर ३३.३३ प्रतिशत रहेको पाइयो ।
९. श्री सार्वजनिक आधारभूत विद्यालयका उत्तरदाताहरुमा पानी शुद्धिकरणका विधिहरु मध्ये १८ प्रतिशत लाई Storage, ६४ प्रतिशतलाई Filtration र १८ प्रतिशतलाई Boilling विधिको बारेमा थाहा भएको पाइयो । त्यस्तै गरी श्री सरस्वती आधारभूत विद्यालयका उत्तरदाताहरु मध्ये ८ प्रतिशत Storage, ७२ प्रतिशत Filtration र २० प्रतिशतलाई Boilling विधिको बारेमा जानकारी रहेको पाइयो ।
१०. श्री सार्वजनिक आधारभूत विद्यालयका ५५ जना उत्तरदाताहरु मध्ये ४३ जना (७८ प्रतिशत) ले पानी शुद्धिकरण गर्ने गरेको छ भनेका छन् भने १२ जना (

२२ प्रतिशत) ले पानी शुद्धिकरण गरेको छैन भनेको पाइयो भने सरस्वती आधारभूत विद्यालयका ५० जना उत्तरदाताहरूमध्ये ४७ जना (९४ प्रतिशत) ले पानी शुद्धिकरण गरेको छ भने ३ जना (६ प्रतिशत) ले पानी शुद्धिकरण गरेको छैन भनेको पाइयो ।

११. श्री सार्वजनिक आधारभूत विद्यालयका ५५ जना उत्तरदाताहरू मध्ये ५५ जना (१०० प्रतिशत) बाट नै विद्यालयमा चर्पी निर्माण गरेको छ भनी जवाफ पाइयो भने साथै सरस्वती आधारभूत विद्यालयमा पनि ५० जना उत्तरदाताहरू मध्ये (५० प्रतिशत)ले नै विद्यालयमा चर्पी निर्माण गरिएको छ भनेको पाइयो ।
१२. श्री सार्वजनिक आधारभूत विद्यालयका ५५ जना उत्तरदाताहरू मध्ये ४० जना (७३ प्रतिशत) ले शौचालयमा पानीको व्यवस्था छ भनी जवाफ पाइयो भने १५ जना (२७ प्रतिशत) ले शौचालयमा पानीको व्यवस्था छैन भनी जवाफ पाइयो । त्यस्तै श्री सरस्वती आधारभूत विद्यालयमा ५० जना उत्तरदाताहरू मध्ये ३० जना (६० प्रतिशत) ले शौचालयमा पानीको व्यवस्था छ भनी जवाफ पाइयो भने २० जना (४० प्रतिशत)ले शौचालयमा पानीको व्यवस्था छैन भनी जवाफ दिएको पाइयो ।
१३. श्री सार्वजनिक आधारभूत विद्यालयमा खानेपानीको स्रोतदेखि शौचालयसम्मको दुरी कति रहेको छ भनी सोधदा ५५ जना (१०० प्रतिशत) उत्तरदाताहरूले नै ०-२० मिटर रहेको छ भनेको पाइयो भने सरस्वती आधारभूत विद्यालयमा खानेपानीको स्रोत देखि शौचालयसम्मको दुरी कति रहेको छ भनी सोधदा ५० जना (१०० प्रतिशत) उत्तरदाताहरूले २१-३० मिटर रहेको छ भनेको पाइयो ।
१४. श्री सार्वजनिक आधारभूत विद्यालयका उत्तरदाताहरू मध्ये २७ प्रतिशतले विद्यालयबाट निस्कने फोहोरमैला खाल्डोमा गाड्ने, ४६ प्रतिशतले जलाउने र २७ प्रतिशतले थुपार्ने गरेको पाइयो भने साथै सरस्वती आधारभूत विद्यालयका उत्तरदाताहरू मध्ये २६ प्रतिशतले खाल्डोमा गाड्ने, ६२ प्रतिशतले जलाउने र १२ प्रतिशतले थुपार्ने गरेको पाइयो ।
१५. श्री सार्वजनिक आधारभूत विद्यालयका उत्तरदाताहरू मध्ये ८२ प्रतिशतले फोहोरमैला र प्रदुषित पानीबाट सर्ने रोगहरू वारे जानकारी छ भनेको र १८ प्रतिशतले फोहोरमैला र प्रदुषित पानीबाट सर्ने रोगवारे जानकारी छैन भनेको पाइयो । साथै सरस्वती आधारभूत विद्यालयका उत्तरदाताहरू मध्ये ७२ प्रतिशतले फोहोरमैला र प्रदुषित पानीबाट सर्ने रोगवारे जानकारी छ भनेको छ भने २८ प्रतिशतले छैन भनेको पाइयो ।

१६. श्री सार्वजनिक आधारभूत विद्यालयमा फोहोरमैला र दुषित पानीबाट सर्ने रोग वारे जानकारी हुने ७३ प्रतिशतले आउँ र भाँडापखाला, ९ प्रतिशतले अमलपित्त र १८ प्रतिशतलाई अन्य रोग सँछ्छ भनी उत्तर दिएको पाइयो भने श्री सरस्वती आधारभूत विद्यालयमा ८४ प्रतिशत आउँ, भाँडापखाला, १२ प्रतिशत अमलपित्त र ४ प्रतिशतलाई अन्य रोग सँछ्छ भनी उत्तर दिएको पाइयो ।
१७. श्री सार्वजनिक आधारभूत विद्यालयका ५५ जना उत्तरदाताहरू मध्येबाट ५० जना -९१ प्रतिशत) ले पानी प्रदुषण हुने कारण थाहा छ भनेको र ५ जना ९ प्रतिशत उत्तरदाताले थाहा छैन भनेको पाइयो भने सरस्वती आधारभूत विद्यालयका ५० जना उत्तरदाताहरू मध्ये ४८ जना ९६ प्रतिशतले पानी प्रदुषण हुने कारण थाहा छ भनेको र ४ प्रतिशत उत्तरदाताले थाहा छैन भनेको पाइयो ।
१८. श्री सार्वजनिक आधारभूत विद्यालयमा पानी प्रदुषण हुने कारण थाहा छ भन्ने ५५ जना उत्तरदाताहरू मध्ये Sewage भन्नेहरू ३८ प्रतिशत Industrial and Trade Wastes भन्नेहरू २२ प्रतिशत Agriculture Pollution भन्नेहरू ११ प्रतिशत र Physical Pollutants २९ प्रतिशत रहेको पाइयो भने श्री सरस्वती आधारभूत विद्यालयमा पानी प्रदुषण हुने कारण थाहा छ भन्नेहरू ५० जना उत्तरदाताहरू मध्ये Sewage भन्नेहरू ४८ प्रतिशत, Industrial and Trade Wastes भन्नेहरू ४० प्रतिशत, Agriculture Pollution भन्नेहरू ७ प्रतिशत र Physical Pollutants भन्नेहरू ५ प्रतिशत रहेको पाइयो ।
१९. सार्वजनिक आधारभूत विद्यालयका उत्तरदाताहरू मध्ये प्रदुषित पानीबाट सर्ने रोगहरू मध्ये भाँडापखाला सम्बन्धी जानकारी हुने २६ प्रतिशत, टाइफाइड सम्बन्धी जानकारी हुने १८ प्रतिशत हैजा सम्बन्धी जानकारी हुने ४ प्रतिशत र भाँडापखाला, टाइफाइड, हैजा सबै रोगवारे जानकारी हुने २२ प्रतिशत रहेको पाइयो भने श्री सरस्वती आधारभूत विद्यालयका उत्तरदाताहरू मध्ये प्रदुषित पानीबाट सर्ने रोगहरू मध्ये भाँडापखाला सम्बन्धी जानकारी हुने ६४ प्रतिशत, टाइफाइड सम्बन्धी जानकारी हुने १६ प्रतिशत, हैजा सम्बन्धी जानकारी हुने ६ प्रतिशत र भाँडापखाला, टाइफाइड, हैजा सबै रोगवारे जानकारी हुने १४ प्रतिशत रहेको पाइयो ।
२०. श्री सार्वजनिक आधारभूत विद्यालयका ५५ जना उत्तरदाताहरू मध्ये १०० प्रतिशतले नै विद्यालयमा स्वास्थ्य परीक्षण गर्ने व्यवस्था छैन भनी जवाफ दिएको पाइयो भने श्री सरस्वती आधारभूत विद्यालयमा ५० जना उत्तरदाताहरू

मध्ये १०० प्रतिशतले नै विद्यालयमा स्वाथ्य परीक्षण गर्ने व्यवस्था छु भनी जवाफ दिएको पाइयो ।

२१. श्री सार्वजनिक आधारभूत विद्यालयका उत्तरदाताहरु मध्ये सबैभन्दा बढी ५१ प्रतिशत बैशाख देखि असार महिनामा विरामी पर्ने गरेको त्यस्तै श्रावण देखि असोजमा २७ प्रतिशत, कात्तिक देखि पौष १३ प्रतिशत र माघ देखि चैत्रमा ९ प्रतिशत विरामी हुने गरेको पाइयो । त्यस्तै श्री सरस्वती आधारभूत विद्यालयका उत्तरदाताहरु मध्ये सबैभन्दा बढी ४८ प्रतिशत बैशाख देखि असार महिनामा विरामी पर्ने गरेको त्यस्तै साउन देखि असोज महिनामा १४ प्रतिशत कात्तिक देखि पौष २६ प्रतिशत र माघ देखि चैत्र महिनामा १२ प्रतिशत विरामी हुने गरेको पाइयो ।
२२. श्री सार्वजनिक आधारभूत विद्यालयका उत्तरदाताहरु मध्ये भाँडापखाला र आउँमासीबाट ३६ प्रतिशत, टाइफाइडबाट १८ प्रतिशत, हैजाबाट ४ प्रतिशत र रुघाखोकीबाट २२ प्रतिशत विरामी हुने गरेको पाइयो । त्यस्तै श्री सरस्वती आधारभूत विद्यालयका उत्तरदाताहरु मध्ये भाँडापखाला र आउँमासीबाट २२ प्रतिशत, टाइफाइडबाट २६ प्रतिशत, हैजाबाट १२ प्रतिशत र रुघाखोकीबाट ४० प्रतिशत विरामी हुने गरेको पाइयो ।
२३. श्री सार्वजनिक आधारभूत विद्यालयका उत्तरदाताहरु मध्ये २७ प्रतिशत दुषित पानी पिउनाले, ४२ प्रतिशत फोहोर र बासी खानेकुरा खानाले, २७ प्रतिशत असन्तुलित खाना खानाले र ४ प्रतिशतले अन्य खानेकुरा खानाले विरामी हुने गरेको बताएका छन् । त्यस्तै श्री सरस्वती आधारभूत विद्यालयका उत्तरदाताहरु मध्ये ३६ प्रतिशतले दुषित पानी खानाले, ४० प्रतिशतले फोहोर र बासी खानेकुरा खानाले र २४ प्रतिशतले असन्तुलित खानेकुरा खानाले विरामी हुने गरेको बताएका छन् ।

अध्याय : ५ (पाँच)
निष्कर्ष र सुभावहरु

५.१ निष्कर्ष :

सुनसरी जिल्ला इटहरी उपमहानगरपालिकामा रहेको सामुदायिक विद्यालयहरु मध्ये श्री सार्वजनिक आधारभूत विद्यालय र श्री सरस्वती आधारभूत विद्यालयमा खानेपानीको प्रयोग र स्वास्थ्यमा असर सम्बन्धी गरिएको अध्ययनमा अन्तरवार्ता र प्रश्नावलीबाट प्राप्त तथ्याङ्कहरुको विश्लेषण पश्चात दुबै विद्यालयमा खानेपानी प्रशस्त मात्रामा उपलब्ध भएतापनि दक्ष जनशक्तिको अभाव, स्रोत र साधनको कमी, आवश्यक ज्ञानको कमी लगायतका कारणहरुले गर्दा विद्यालयसँग सम्बन्धित मानिसहरु स्वच्छ र सुरक्षित पिउने पानीको उपभोगबाट बञ्चित रहेको अवस्था छ । विद्यालयमा विद्यालय देखि खानेपानीको स्रोतसम्मको दुरी ११ देखि ३० मिटर रहेको र श्री सरस्वती आधारभूत विद्यालय ० देखि १० मिटर रहेको र खानेपानीको स्रोत ट्युबेल रहेकोले पर्याप्त मात्रामा उपलब्ध हुने र भण्डारण गर्नु पर्ने आवश्यक नभएकोले भण्डारण नगर्ने गरेको पाइयो । विद्यालयमा खानेपानीको स्रोत ट्युबेल रहेको र खानेपानी पर्याप्त मात्रामा उपलब्ध भएतापनि विविध कारणले कुनै बेला ट्युबेल बन्द हुने भएकोले त्यसलाई मध्यनजर गरी खानेपानीलाई बाल्टीन, जग तथा अन्य भाँडाकुडाँमा भण्डारण गर्ने गरेको छ । पानीको स्रोत फोहोर भएर, शुद्धिकरण गर्ने तरिका थाहा नभएर, शुद्ध गर्न स्रोत साधन नभएर र भण्डारण गर्न ठाउँ फोहोर भएर आदि कारणले गर्दा विद्यालयमा उपलब्ध खानेपानी पिउन योग्य नभएको पुष्टि भएको छ । उत्तरदाताहरुमा पानी शुद्धिकरणका विधिहरु मध्ये Filtration, Boilling र Storage विधिको बारेमा जानकारी रहेको पाइएको भएतापनि दुबै विद्यालयमा खानेपानी शुद्धिकरण नगरिकन नै पिउने गरेको पाइयो । शुद्धिकरण नगरिकन पिउनाको कारणहरुमा आवश्यक नठानेर, ज्ञान नभएर, पैसा नभएर आदि पाइयो । दुबै विद्यालयमा शौचालयको निर्माण गरिनुको साथै शौचालयमा पानीको व्यवस्था नरहेको पाइएको छ । सार्वजनिक आधारभूत विद्यालयमा भन्दा सरस्वती आधारभूत विद्यालयमा पानीको स्रोत देखि शौचालयसम्मको दुरी नजिक रहेको पाइयो । त्यस्तै विद्यालयबाट निस्कने फोहोरमैला खाल्डोमा गाड्ने, जलाउने र थुपर्ने गरेको पाइयो । प्राप्त तथ्याङ्कलाई आधारमानी हेर्दा सार्वजनिक आधारभूत विद्यालयका उत्तरदाताहरु भन्दा श्री सरस्वती आधारभूत

विद्यालयका उत्तरदाताहरुलाई फोहोरमैला र प्रदुषित पानीबाट सर्ने रोगवारेमा जानकारी बढी भएको पाइयो । साथै सार्वजनिक आधारभूत विद्यालयका धेरैजसो उत्तरदाताहरुलाई फोहोरमैला र प्रदुषित पानीबाट लाग्ने रोगमध्ये सबैभन्दा बढी उत्तरदातालाई आउँ, भाँडापखाला, टाइफाइड र सबैभन्दा कमलाई अन्य रोग सँघ्न भनी जानकारी रहेको पाइयो भने सरस्वती आधारभूत विद्यालयमा धेरै जसो उत्तरदाताहरुलाई फोहोरमैला र प्रदुषित पानीबाट लाग्ने रोग मध्ये सबैभन्दा बढी उत्तरदातालाई भाँडापखाला र सबैभन्दा कमलाई हैजा रोग सँघ्न भनी जानकारी रहेको पाइयो । त्यस्तै पानी प्रदुषण हुने कारणहरु मध्ये Industrial Trade र Sewage मुख्य रूपमा रहेको पाइएको छ । दुबै विद्यालयमा बैशाख देखि असार महिनामा बढी मात्रामा विरामी हुने गरेको र दुबै विद्यालयमा रुघाखोकी र भाँडापखालाबाट बढी मात्रामा विरामी हुने गरेको पाइयो । जसको कारण दुषित पानी पिउनाले, दुषित र फोहोर खानेकुरा खानाले असन्तुलित खाना खानाले विरामी हुने गरेको पाइयो ।

५.२ सुभावरु :

अध्ययनको नतिजा र निष्कर्षको आधारमा अनुसन्धानकर्ताले विभिन्न किसिमका सुभावरु दिन आवश्यक देखियो । जुन सुभावरुलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ ।

५.२.१ नीति सम्बन्धी सुभावरु :

- ५.२.१.१ स्वास्थ्यपूर्ण विद्यालय वातावरण निर्माणमा जोड दिनु पर्ने ।
- ५.२.१.२ स्वास्थ्य शिक्षा दिनुको साथसाथै शिक्षक तथा विद्यार्थीहरुको ज्ञान, धारणा र व्यवहारमा परिवर्तनमा जोड दिनु पर्ने ।
- ५.२.१.३ विद्यालयमा बेलाबेलामा सरसफाईको कार्यक्रम गरी खानेपानी लगायत सरसफाईको अवस्थालाई माथि उकास्नु पर्ने ।
- ५.२.१.४ सरकारी तवरबाट विद्यालयमा खानेपानी सम्बन्धी कार्यक्रमहरु लागु गरी पानी शुद्धिकरणमा विशेष जोड दिनु पर्ने ।
- ५.२.१.५ विद्यालयमा स्वास्थ्य तथा खानेपानीसँग सम्बन्धित थप शैक्षिक जनचेतनामूलक कार्यक्रमका लागि स्वास्थ्यसँग सम्बन्धित विभिन्न निकायसँग सरोकार राखी कार्यक्रम सञ्चालन गर्नु पर्ने ।

५.२.१.६ विभिन्न गैर-सरकारी तथा सरकारी निकायबाट खानेपानीको प्रयोग र स्वास्थ्यमा असर सम्बन्धी औपचारिक तथा अनौपचारिक तालिम गोष्ठी तथा सेमिनारको आयोजना गर्ने ।

५.२.२ अध्यास सम्बन्धी सुभावहरु :

अनुसन्धानको क्रममा प्राप्त तथ्याङ्कहरुलाई व्याख्या र विश्लेषण गरेपश्चात प्राप्त नतिजा र निष्कर्षहरुको आधारमा निम्न सुभावहरु दिन आवश्यक देखियो ।

५.२.२.१ विद्यालयमा खानेपानी सम्बन्धी विशेष शिक्षा दिई खानेपानी शुद्धिकरणमा जोड दिनु पर्ने ।

५.२.२.२ विद्यालयबाट निस्कने फोहोरमैलाको उपयुक्त विसर्जन गरिनु पर्ने ।

५.२.२.३ फोहोरमैला र प्रदुषित पानीबाट लाग्न सक्ने रोगवारे विस्तृत रूपमा स्वास्थ्य शिक्षामा जोड दिनु पर्ने ।

५.२.२.४ अनिवार्य रूपमा विद्यालयमा बेलाबेलामा स्वास्थ्य परीक्षणको व्यवस्था गरिनु पर्ने ।

५.२.३ थप अनुसन्धानका लागि संभावित शीर्षकहरु :

अनुसन्धान अवधिको क्रममा अनुसन्धानकर्ताले आफ्नो अनुसन्धानसँग सम्भावित अन्य विभिन्न विषयहरुका बारेमा पनि थप जानकारी प्राप्त गरेको हुन्छ । जुन कुराहरुले पछिल्लो अनुसन्धानका लागि थप टेवा पुऱ्याउने गर्दछन् । ती विषयवस्तुहरु लाई निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ ।

५.२.३.१ विद्यालयमा खानेपानी शुद्धिकरणको तरिका सम्बन्धी ज्ञान, धारणा र व्यवहारको अध्ययन ।

५.२.३.२ सामुदायिक विद्यालयहरुमा सरसफाई सम्बन्धी अभ्यास र स्वास्थ्यमा पारेको प्रभाव ।

५.२.३.३ निजी र सामुदायिक विद्यालयहरुमा खानेपानीको अवस्था सम्बन्धी तुलनात्मक अध्ययन ।

५.२.३.४ सामुदायिक खानेपानीको अवस्था र स्वास्थ्यमा पारेको प्रभाव ।

सन्दर्भसूची (REFERENCES)

A Cast Study of Sanitation Revolution Through School Children and School Sanitation and Hygiene Education Programme Shree Bhadguan Sinwari High School Sunsari, BHASI VDC UNICEF, NEPAL.

Anderson, C.L. (1979). *School Health Practices*, Sant Lous: the C.V. Mosby Company.

Baidya, H.B. (1997). *An analytical study of sanitary facilities and their management* on the secondary school of Birgunj Municipality. An unpublished Master's. Thesis submitted to Health Physical and population Education Department, T.U. Kathmandu.

Bohra, A. (2007). *Sanitation condition and its effects on health of Dalit community*. An unpublished Master's. Thesis submitted to Health Physical and Population Education Department T.U., Kathmandu.

Central Bureau of statistics (2002). *Population monograph* of Nepal, Vol. 1, Kathmandu.

Dhakal S.N. (2051). *A case study on solid waste management* in context of urbanization of Bhaktapur municipality. An unpublished master's Thesis submitted to health, physical and population education department T.U. Kathmandu.

Dhital, Krishna Kumari (2010). Sanitation practice of Dalits and Its effects on Health Majhapanta VDC Mallaj of parbat District, An unpublished thesis, T.U., Kathmandu.

Giri's (2005). *Status of distribution of drinking water and nutritious food*, An unpublished Master's thesis submitted to Health, physical and population Education Department, T.U., Kathmandu.

Guideline on selection and Installation of point of use drinking water treatment technologies at school level. ENPHO (2008).

IUCNR/NPC (1998). *Solid waste management* in urban Nepal, Lalitpur.

Khanal, Peshal (2068). *Educational Research Methodology*, Kathmandu, Sunlight Publication.

Koirala, Rajesh (2005). *An Impact Evaluation of the Community Drinking water and Sanitation Project at Chandragadhi in Jhapa District, Nepal*, An Unpublished Master's Thesis Kirtipur T.U.

Nation Wise Coverage and functionality status of water supply and sanitation in Nepal-NMIP, DWSS, (2011) Pani Pokhari, Kathmandu.

Rai, E. (1989). *Improving Community Awareness in safe water supply of Sagwa VDC, Parsa*. An unpublished Master's thesis submitted to health, Physical and Population Education Department, T.U. Kathmandu.

Safe Drinking Water : The needs, The problems, solutions and action plan- Third World Academy of Sciences (2002).

Thapa, Nabaraj (2068). *Fundamental of Population Education*, Kathmandu Sara Publication.

Water Sanitation and Hygiene – World Vision (2011).

अनुसूची-१

त्रिभुवन विश्वविद्यालय
शिक्षा शास्त्र संज्ञकाय स्नातकोत्तर तह
दोस्रो वर्ष जनता बहुमुखी क्याम्पस इटहरी, सुनसरी

सुनसरी जिल्ला इटहरी उपमहानगरपालिकामा रहेको श्री सार्वजनिक आधारभूत विद्यालय र श्री सरस्वती आधारभूत विद्यालयमा खानेपानीको प्रयोग र स्वास्थ्यमा असर सम्बन्धी अध्ययन गर्न तयार पारिएको प्रश्नावलीहरु :

विद्यालयको नाम : ठेगाना :
जम्मा शिक्षक संख्या : जम्मा विद्यार्थी संख्या :
शिक्षक/विद्यार्थीको नाम : उमेर : लिङ्ग :
शैक्षिक स्तर : वर्ष भरिमा जम्मा विद्यालय सञ्चालन हुने दिन :

समूह-क खानेपानीको प्रयोग सम्बन्धी प्रश्नावली

१. तपाईंको विद्यालयमा कुन स्रोतको पानी प्रयोग गर्नु हुन्छ ?
क) धारा र कुवा
ख) भरना र खोला
ग) इनार र पम्प
घ) अन्य
२. तपाईंको विद्यालयमा पानी पर्याप्त मात्रामा उपलब्ध छ ?
क) छ
ख) छैन
३. यदि छैन भने अपुग पानी कहाँबाट उपलब्ध गराउनु हुन्छ ?
क) विद्यालय नजिकैका धारा, कुवा र कलबाट
ख) ट्याङ्करबाट
ग) विद्यार्थीहरु आफू आफू ल्याउँछन् ।
घ) अन्य
४. तपाईंको विचारमा त्यो पानी पिउन योग्य छ ?
क) छ
ख) छैन
५. यदि छैन भने किन छैन ?
क) पानीको स्रोत फोहोर भएर
ख) पानी भण्डारण गर्ने ठाउँ फोहोर भएर
ग) शुद्धिकरण गर्ने तरिका थाहा नभएर
घ) शुद्ध गर्नको लागि स्रोतसाधन नभएर

६. तपाईंहरूको विद्यालयमा पिउने पानीको स्रोत विद्यालय देखि कति टाढा छ ?
- क) ०-१० मि. ख) ११-३० मि.
 ग) ३१-५० मि. घ) ५१-६० मि.
७. पानी कहाँ भण्डार गर्नु हुन्छ ?
- क) बाल्टीनमा ख) ट्याङ्कीमा
 ग) ठूलो जारमा घ) अन्य भाँडाकुडामा
८. पिउने पानीको भाँडा छोप्ने गर्नु भएको छ ?
- क) छ ख) छैन
९. यदि छैन भने किन नछोप्नु भएको ?
- क) आवश्यक नठानेर ख) छोप्ने किन्ने पैसा नभएर
 ग) ज्ञान नभएर घ) अन्य

समूह-ख
खानेपानीको असर सम्बन्धी प्रश्नावली

१०. तपाईंलाई पानी प्रदूषण हुने स्रोतको बारेमा थाहा छ ?
- क) छ ख) छैन
११. यदि छ भने ती के के हुन् ?
- क) Sewage ख) Industrial and trade wastes
 ग) Agriculture Pollution घ) Physical Pollutants
१२. प्रदूषित पानीबाट सर्ने कुन कुन रोगवारे जानकारी छ ?
- क) भाडापाखाला ख) आउंमासी
 ग) टाइफाइड घ) हैजा
१३. तपाईंलाई फोहोरमैला र प्रदूषित पानीबाट सबै रोगवारे जानकारी छ ?
- क) छ ख) छैन
१४. यदि छ भने कुन कुन रोग सछ्छ ?
- क) आउं, भाडापाखाला ख) क्यान्सर
 ग) अमलपित्त घ) अन्य
१५. तपाईंको विद्यालयमा बेलाबेलामा स्वास्थ्य परिक्षण गर्ने व्यवस्था छ ?
- क) छ ख) छैन

समूह-ग
पानी परीक्षण सम्बन्धी प्रश्नावली

१६. तपाईंको विद्यालयमा पानी शुद्धिकरण गरेर पिउने गर्नु भएको छ ?
- क) छ ख) छैन
१७. यदि छ भने कुन विधिबाट पानी शुद्धिकरण गर्नु भएको छ ?
- क) Storage ख) Filtration
ग) Boiling घ) Chlorination
१८. यदि छैन भने किन शुद्धिकरण नगरिकन पिउने गर्नु भएको ?
- क) ज्ञान नभएर ख) तरिका थाहा नभएर
ग) पैसा नभएर घ) आवश्यक नठानेर
१९. तपाईंलाई पानी शुद्धिकरणको विधि मध्ये कुन विधिको बारेमा थाहा छ ?
- क) Storage ख) Filtration
ग) Boiling घ) Chlorination

समूह-घ
स्वास्थ्य सम्बन्धी विविध प्रश्नावली

२०. तपाईंको विद्यालयमा चर्पी निर्माण गर्नु भएको छ ?
- क) छ ख) छैन
२१. यदि छैन भने किन बनाउनु भएन ?
- क) ठाउँ नभएर ख) पैसा नभएर
ग) आवश्यक नदेखेर घ) थाहा नभएर
२२. चर्पी नभए दिसा पिसाब कहाँ गर्नु हुन्छ ?
- क) खेतवारीमा ख) खोलामा
ग) जंगलमा घ) अन्य
२३. विद्यालयको शौचालयमा पानीको व्यवस्था छ ?
- क) छ ख) छैन
२४. तपाईंको विद्यालयमा पिउने पानीको स्रोत शौचालयबाट कति टाढा छ ?
- क) ०.२० मि. ख) २९-३० मि.
ग) ३९-४० मि. घ) ५० मि. भन्दा बढी

२५. विद्यालयबाट निस्कने फोहोरमैला कसरी व्यवस्थापन गर्नु हुन्छ ?
 क) खाल्डोमा गाड्ने
 ख) जलाउने
 ग) थुपार्ने
 घ) उचित व्यवस्था नभएको
२६. तपाईं विद्यालयमा अध्ययन गर्ने विद्यार्थीहरु बढिजसो कुन समयमा विरामी हुने गर्दछन् ?
 क) बैशाख-असार
 ख) श्रावण-असोज
 ग) कात्तिक-पौष
 घ) माघ-चैत्र
२७. तपाईं विद्यालयमा बढिजसो कुन रोगले विरामी हुने गर्दछन् ?
 क) भडापाखाला र आउंमासी
 ख) हैजा
 ग) टाइफाइड
 घ) अन्य
२८. यो विद्यालयमा भडापाखाला वा हैजा आदि के कारणले लाग्छ ?
 क) पानी सफा नभएर
 ख) जही त्यही दिसा पिसाव गरेर
 ग) वातावरण फोहोर भएर
 घ) अन्य
२९. के भडापाखाला वा हैजा सरुवा रोग हो ?
 क) हो
 ख) होइन
३०. यदि हो भने कसरी सछ्छ ?
 क) फोहोर पानीले
 ख) फोहोर हातले
 ग) फोहोर खानाले
 घ) अन्य
३१. तपाईंको विचारमा स्वास्थ्य समस्या आउने कारणहरु के हो ?
 क) दुषित पानी पिउनाले
 ख) फोहोर र बासी खानेकुरा खानाले
 ग) असन्तुलित खाना खानाले
 घ) अन्य
३२. तपाईंको विद्यालयमा कोही विरामी पर्दा सर्वप्रथम कहाँ लानु हुन्छ ?
 क) स्वास्थ्य चौकी
 ख) धामी-भाँक्री
 ग) औषधी पसलमा
 घ) अस्पतालमा
३३. गत १ वर्ष भित्रमा तपाईंको विद्यालयमा कोही विरामी भए ?
 क) भए
 ख) भएनन्
३४. यदि भए भने कस्ता किसिमका रोग लागेका थिए ?
 क) सर्ने रोग
 ख) नसर्ने रोग